

ALEKSANDRA FABER

GRAĐA ZA TOPOGRAFIJU ANTIČKOG SISKA

(Uz neobjavljena poslijeratna istraživanja)

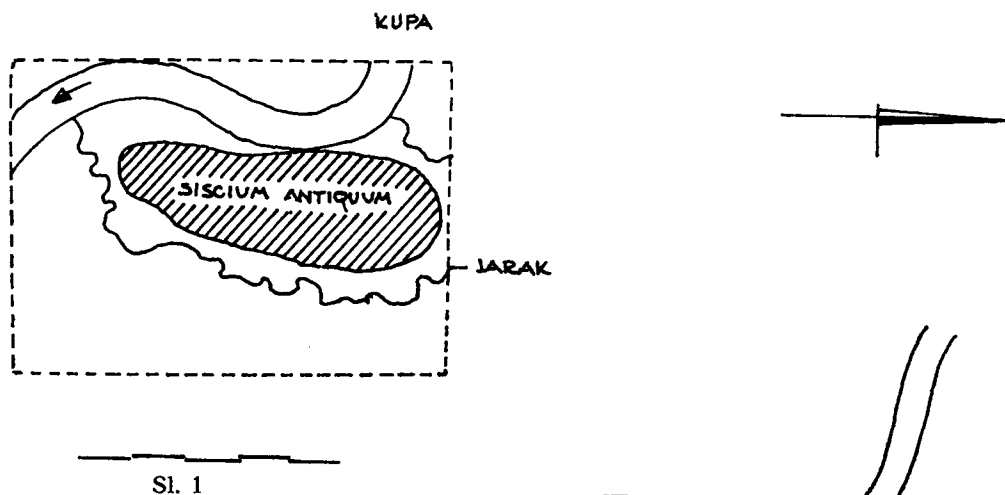
Mnogi nalazi, koji bi prema svome karakteru i važnosti morali svakako naći mjesto u stručnoj literaturi, ostaju ponekad neobjavljeni, pa se tek u fragmentarnim izvještajima kriju u arhivima ili terenskim dnevnicima. I ovaj je rad dijelom sadržaj jednog starog dnevnika (potpisane) a objavljuje se (radi toga) da se fiksiraju neki za studij urbanizma antičke Siscije vrlo interesantni podaci odnosno nalazi arhitekture, koji su otkriveni još 1954. god. prilikom polaganja nove kanalizacijske mreže kroz ulice grada. Te slučajne ali značajne nalaze zbog nemogućnosti temeljite obrade nisu ranije objavljivali ni autor ni ostali stručnjaci koji su u radovima sudjelovali. Oslanjajući se samo na nalaze arhitekture te izvore i literaturu ovaj je rad prikraćen za popratni arheološki materijal koji je spomenutom prilikom pronađen i pohranjen u Muzeju grada Siska.

Arheološki muzej u Zagrebu, zajedno s tadašnjim Konzervatorskim zavodom i Muzejom grada Siska, poduzeo je zaštitnu akciju sa zadatkom da se stručno nadziru svi iskopi duž sisačkih ulica te da se uz evidentiranje sitnih nalaza prouče profili s ostacima arhitekture. U ta istraživanja bila su uključena i snimanja, kako položaja tako i detalja urušene arhitekture. Ti su detalji naknadno unešeni u gradski plan današnjeg Siska.¹ Kako je u toku tih radova otkriven u parku uz Kupudio arhitekture koji je upućivao na kompleks terma poduzeto je i iskopavanje veće površine tog objekta.

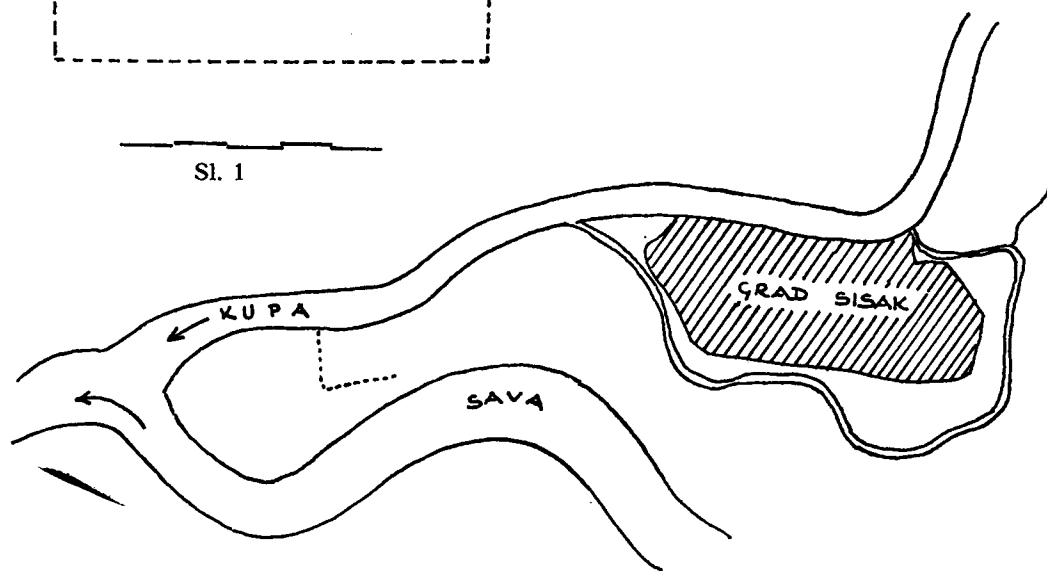
Ekipni rad arheologa potrajao je preko dva mjeseca (od kraja rujna — s prekidima — do polovice prosinca 1954. god.). Vrlo nepovoljni vremenski uvjeti, a pogotovo rad u uskim rovovima, nekada preko 4 m dubokim, znatno su otežavali ovu akciju. Najveću je nepriliku stvarala žurba pri zatrpavanju kanala kojima su

¹ Potpisana je bila angažirana od Arheološkog muzeja u Zagrebu odnosno prof. Ivica Degmedžić, koja je tada vodila brigu o istraživanjima u Sisku, da prisustvuje pri kopanju kanalizacijske mreže te da preuzme, kao arhitekt, dokumentaciju svih eventualnih nalaza antičke arhitekture. Za pomoć je bio dodijeljen stud. arheologije

Mišo Nikolić, a ekipi se priključio prof. Boris Ilakovac, koji je u suradnji s potpisanom vodio iskopavanja terma a također i inventar nalaza u njima. Organizaciju svih radova u Sisku kao i inventar ostalih arheoloških nalaza preuzeo je Muzej grada Siska s direktorom prof. Stjepanom Vrbanićem na čelu.

Sl. 1

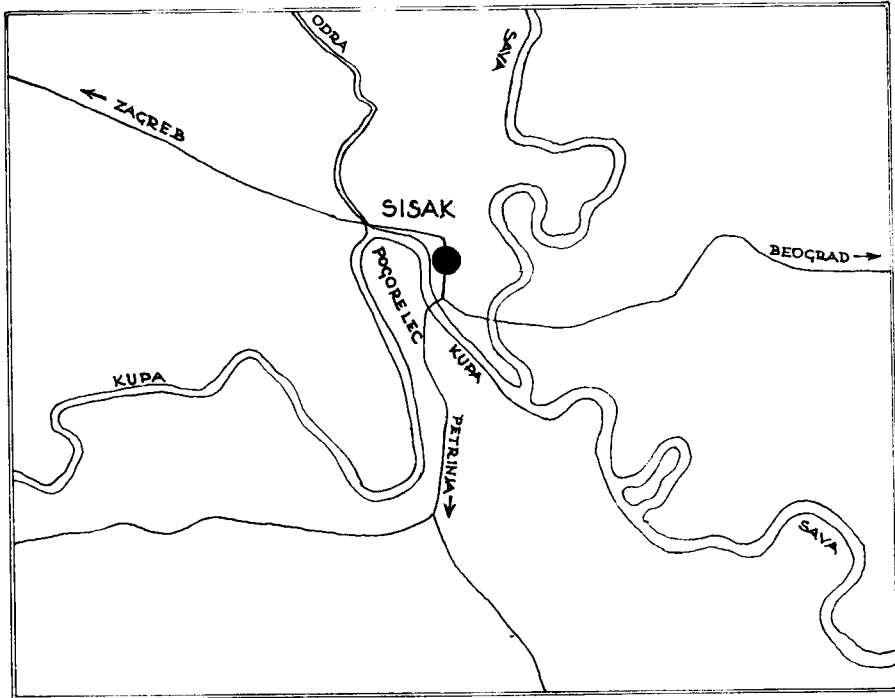
Sl. 2

ulice bile presječene, tako da često nije bilo moguće niti fiksirati sve nalaze i obraditi detalje.

Trasa kanalizacije i vodovodne mreže prošla je kroz neke ulice današnje gradske jezgre, zahvativši i velik dio tadašnjeg predgrađa i prilaznih putova. Tom su prilikom rovovi kopani do slojeva koje raniji prokopi nisu još zahvatili pa ne moramo posebno isticati od kolikog su značenja bili ti iskopi koji su poput arheoloških sonda pružili uvid u djelomično još netaknutu stratigrafiju antičke Siscije. Na nekim potezima dubina iskopa nije bila dovoljna da dopre do intaktnog arheološkog sloja pa je arhitektura konstatirana tek u rasutom stanju odnosno građevnim grupom, tegulama, poremećenim hipokaustom, itd. Usprkos tim fragmentarnim nalazima mogao se pratiti areal izgrađene antičke površine koja se u glavnim crtama podudara s nukleusom današnjeg grada na istočnoj obali Kupe (sl. 1, sl. 2).

Za bolje razumijevanje odnosa između autohtonog naselja Segestike i antičke Siscije koja je na tom tlu izrasla (sl. 3), a pogotovo radi upotpunjenja slike tog antičkog grada, prikupljeni su i neophodni podaci iz izvora, koji se odnose na samu lokaciju naselja, na urbane elemente i na pitanje kontinuiteta.

Uz ovaj rad priložen je plan (sl. 4) u koji su prema S. Vrbanoviću unesene konture pretpostavljenog antičkog bedema, a unutar njega utvrđeni su položaji antičkih objekata koji su konstatirani u sondama i iskopima.² Na planu se približno može odrediti i smjer prilaznih putova, potvrđen položajem nekropola.

Sl. 3

U tekstu koji slijedi detaljnije je razrađeno nekoliko objekata koji ilustriraju primjenu načina gradnje i upotrebu građevnog materijala na tlu antičke Panonije, a prije svega odaju i dio urbanog tkiva antičkoga grada, otkrivenog u toku spomenutih zaštitnih istraživanja.

Zgrada u Ulici maršala Tita (objekt 1)

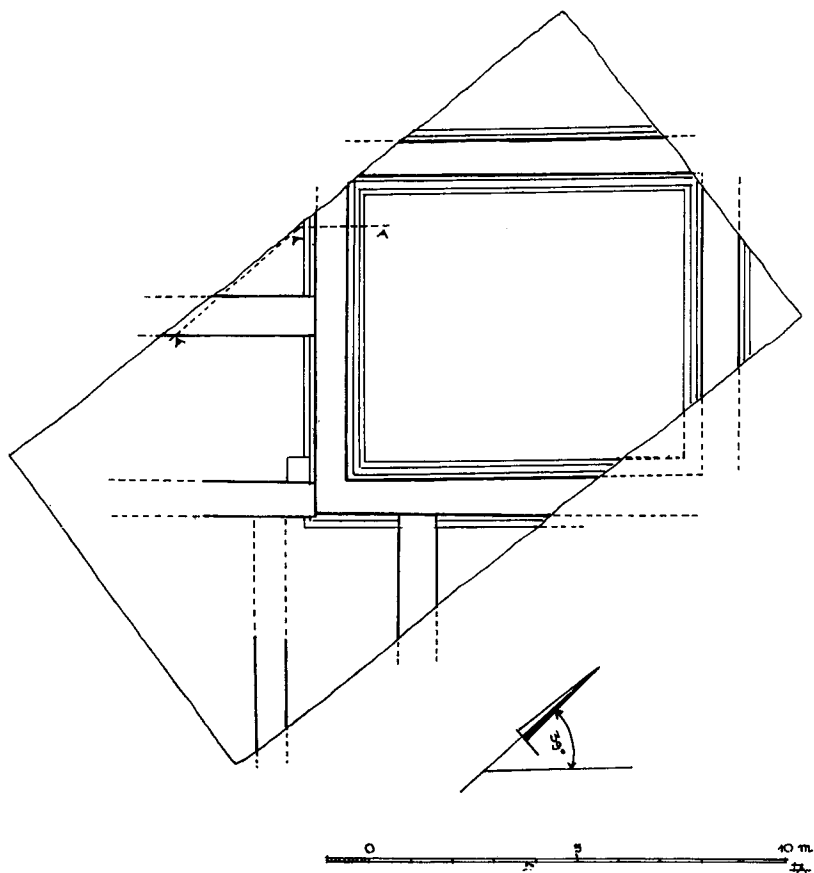
Kada su u Sisku izvođeni građevinski radovi na gradskoj kanalizaciji, kopani su i temelji za novi objekt krojačke zadruga u Ulici maršala Tita br. 4. Tlocrt tog objekta bio je lociran u dnu dvorišta k. br. 4 na površini 9×12 m.

Već prvih dana pri radovima na iskopu temelja za buduću zgradu nailazilo se na urušeni materijal neke starije zgrade. Kako je utvrđeno da se radi o rimskom građevnom materijalu, poduzeta su zaštitna iskopavanja koja su obuhvatila čitavu površinu novog projekta. Otkriven je tim putem dio jedne solidne antičke građe-

² Prof. S. Vrbanović priprema katalog važnijih arheoloških nalaza na tlu Siska.

vine (sl. 5), koja se Konstantinovim novcem, iz siscijske kovnice, nađenim uz temelj mogla datirati u prvu polovicu 4. st. n. e.³

U sjevernom dijelu objekta otkopana je jedna velika prostorija, s dimenzijama $6,6 \times 7$ m. Oko nje se reda pet manjih prostorija koje su grupirane u jugoistočnom dijelu iskopa.

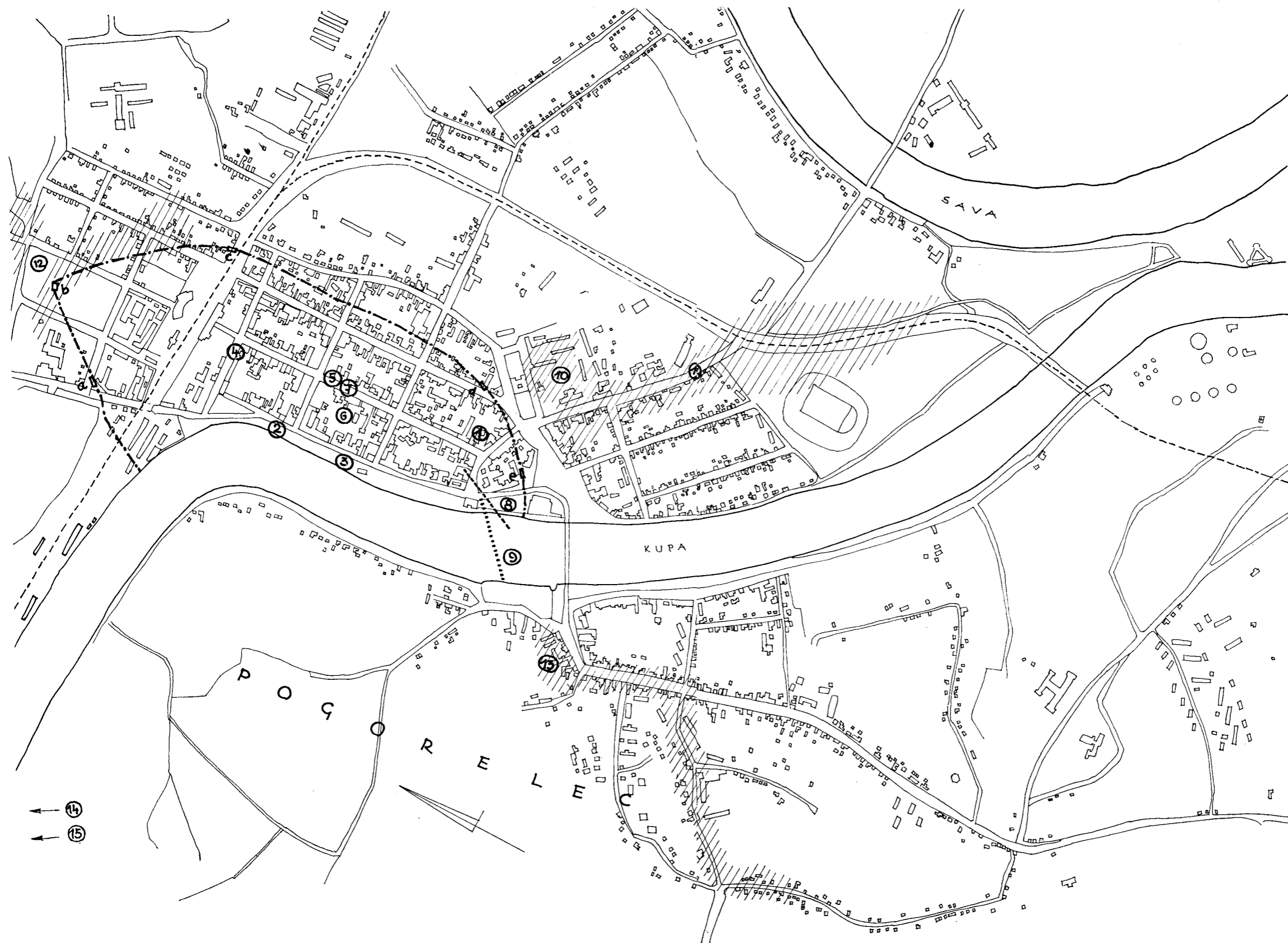

Sl. 5

Čitava se površina objekta nije mogla istražiti, jer zidovi ulaze ispod susjednih zgrada, ali se može pretpostaviti da se radi o monumentalnoj zgradi koja je vjerojatno imala i gornji kat. Solidna izvedba zidova i temelja navodi naime na tu pretpostavku. Temelji (sl. 6) se nalaze na dubini od oko 1,50 m od površine okolnog terena i sežu do dubine 3,50 m. Izvedeni su stepenastim proširenjem prema dnu. Debljina zidova na razini podova u prizemlju objekta iznosi 0,94 m, dok je

³ Sisačka kovnica novca bila je aktivna do u kasnu antiku; usp. I. Degmedžić, *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*, Prag 1969, p. 1301. s. v. Sisak. O kovnici novca u Sisku

usp. također J. Brunšmid *Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije*, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva* (dalje: *Vjesnik*), nova serija III, Zagreb, 1899, p. 190.

Plan suvremenog Siska s nalazima antičke arhitekture (prema S. Vrbanoviću)

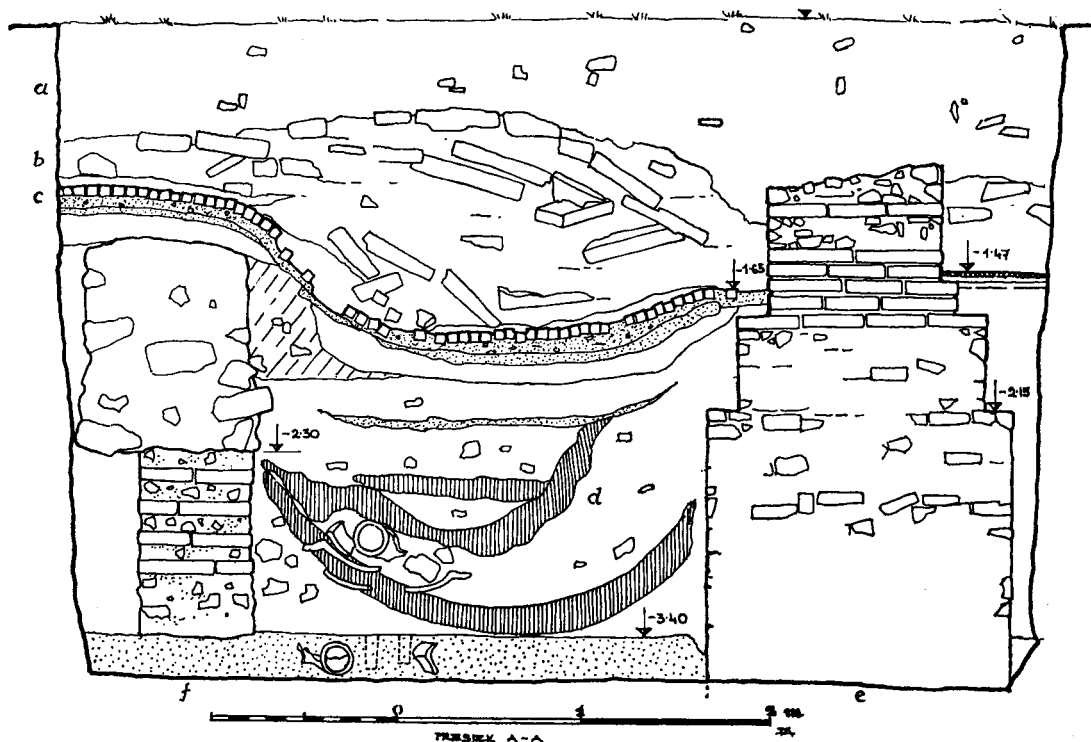
- 1) Kasnoantička zgrada u Ulici maršala Tita br. 4, dvorište.
- 2) Terme, Ulica P. Markovca i Ulica Socijalističkog saveza.
- 3) Forum ili Kapitolij, Ulica Socijalističkog saveza.
- 4) Zgrada od kamenih blokova, Trg Republike — Končarova ulica.

- 5) Nalaz amfora, antička trgovačka kuća, Ulica maršala Tita
- 6) Antički objekt u dvorištu pošte.
- 7) Bazilika, Ulica maršala Tita.
- 8) Trasa antičkog kolektora, Kranjčevićeva ulica.

- 9) Trasa vodovoda i antičkog mosta.
- 10) Kasnoantička nekropola na zemljištu Colussi iza gimnazije.
- 11) Ranoantička nekropola na području stadiona.
- 12) Nekropola kod crkve sv. Kvirina.

- 13) Kasnoantička nekropola na položaju Pogorelec.
 - 14) Tragovi rimskog mosta kod Odre.
 - 15) Ušće Odre u Kupu.
- a, b, c, d, e — tragovi rimskog gradskog bedema.

temelj pri dnu već širok 1,60 m. Konstrukcija temelja je izvedena u kamenu koji je vezan čvrstom vapnenom žbukom uz dodatak drobljene opeke. Mjestimično su uz kamen ugrađivani i veći komadi lomljene opeke, očito vađeni iz ruševina nekog starijeg objekta. Vidljivi dio zidova izveden je opekama dimenzija $43 \times 30 \times 6,5$ cm, slaganim u redove i vezanim solidnom žbukom od vapna, pijeska i drobljene opeke. Slojevi vezivne žbuke iznose oko 2 cm. U gornjim dijelovima

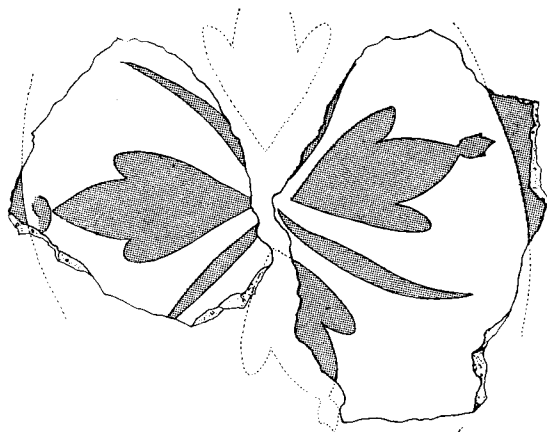
Sl. 6

zidova, koji su mjestimice ušćuvani do cca 0,50 m iznad razine podova, nalazi se zid u naizmjeničnim slojevima od sitnog kamena u žbuci i već opisanih slojeva u opeci. Razdjelni zidovi su nešto plići i nemaju toliko široku temeljnu istaku, ali im je gornja širina ista 0,96 m. U uglu jedne prostorije (usp. sl. 5) izvedeno je pravokutno proširenje u temelju, dimenzija $0,50 \times 0,60$ m, koje je vjerojatno služilo kao temelj dimnjaku. Hipokaust u tom objektu nije utvrđen, barem ne u istraženom dijelu.

Podovi su bili izvedeni u raznim tehnikama. Centralna velika prostorija bila je popločena raznobojnim mozaikom na kojemu se na žalost nije mogao utvrditi motiv jer se mozaik ušćuvao intaktan samo u uglovima gdje je prolazila bijela bordura. Osim crne, plavkaste i žute boje kamenog mozaika nalazile su se i kockice od raznobojne staklene paste. Nije bilo moguće utvrditi da li mozaik od staklene paste pripada podu ili možda zidovima prostorije. Mozaična podloga pada građena

je u dva sloja žbuke u ukupnoj debljini od cca 5 cm, a nalazi se na dubini od 1,50 m od razine terena.

Prostorije u južnom dijelu iskopa bile su popločene podom od šestorobridnih opeka, promjera 5,5 cm i visine 4 cm, a ležaj je izveden također od sloja žbuke na podlozi od nasutog građevnog gruha. Ti su podovi nađeni na dubini od 0,94 do preko 1,50 m, u donekle kontinuiranoj površini. Do razlike u nivou poda došlo je

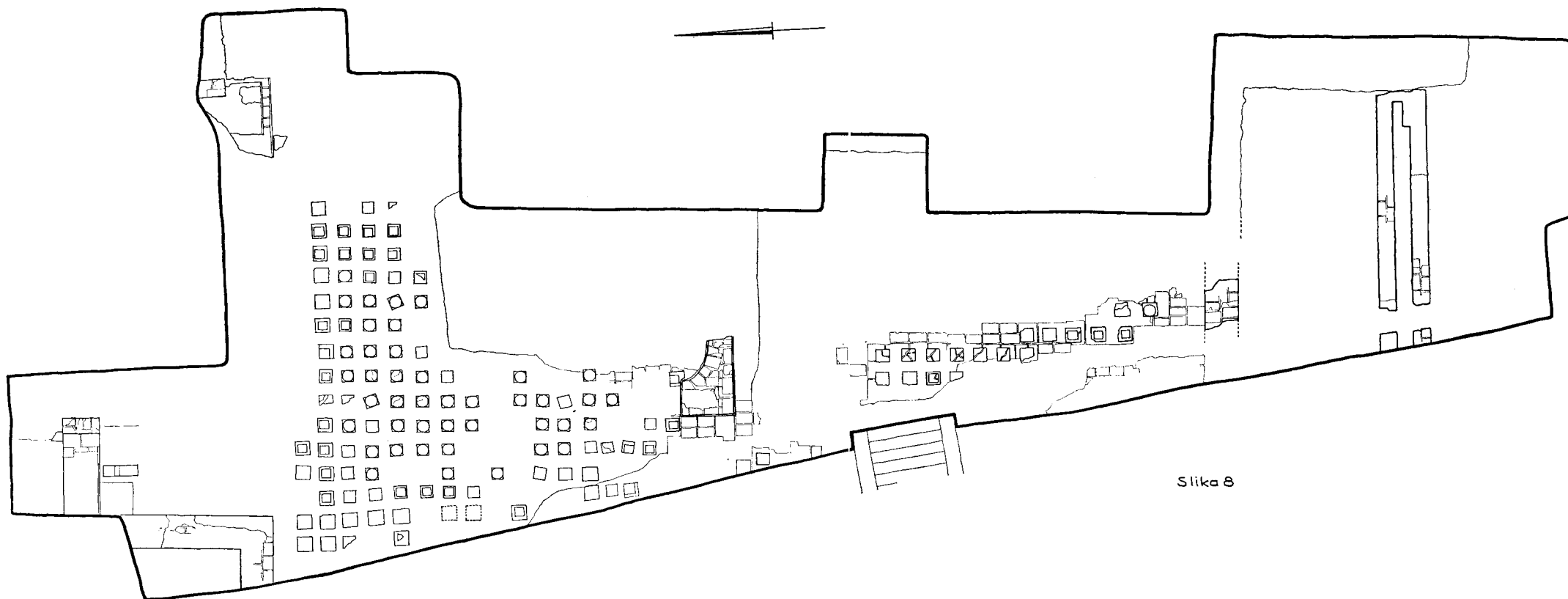
Sl. 7

uslijed uleknuća temeljnog sloja, što se u profilu jasno očituje. Povrh tih podova našlo se mnoštvo ulomaka oslikane zidne žbuke s dekorom vegetativnih motiva — zeleni listići ukomponirani u rozete, na bijeloj podlozi (sl. 7). Izvedba slikarije i podloge je kvalitetna. Iznad sloja s freskama nalaze se urušene krovne opeke (tegule) i ostali građevni šut.

Vrlo su interesantni dublji slojevi u koje su temelji objekta bili ukopani. U tim je naime slojevima otkriven još jedan stratum arhitekture koji se bitno razlikuje od gore opisane.

Direktno na sloju pjeskovite gline leže na dubini od 3,50 m zidovi jednog ranijeg objekta unutar kojeg su također konstatirane dvije do tri građevne faze ili barem faze obnavljanja. Riječ je o dosta primitivnoj antičkoj građevini koja ima doduše solidno građene zidove u opeci i vapnenoj žbuci (bez dodatka mljevene opeke, što je karakteristično za ranoantičke objekte), ali su podovi izvedeni vrlo primitivno. Glineni temeljni sloj je jednostavno poravnan i upotrebljavan kao pod prostorije.

U toku od nekoliko godina, možda i decenija, došlo je do velikih slijeganja tla, uz to i do požara, te su prostorije unutar još postojećih zidova u dva navrata obnavljane. O tome svjedoče slojevi gara u kojima su nađeni ulomci keramike, ponajviše amfora i pitosa, uz pokoji fragment manjeg suđa za svakodnevnu upotrebu. Materijal je pretežno ranocarski te se može pripisati prvoj fazi naseljavanja, vjerojatno vremenu postojanja vojnog logora, o kojem će kasnije biti riječ.

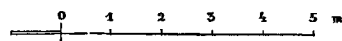

Slika 8

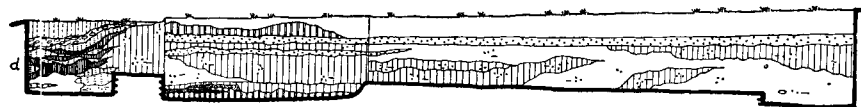
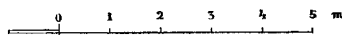

A

Slika 9 A-B-C

B

C

10
SISAK 1954
ISKOP K 79 KUPPE
ISTOČNI ŽIGULI 1/150
A.E.

Terme uz Kupu (o b j e k t 2) — Ulica P. Markovca i Ulica Socijalističkog saveza

Na području današnjeg parka, neposredno uz Kupu, u toku radova otkriven je kompleks antičke arhitekture koja se ističe vrlo solidno izvedenim hipokaustom većih površina. Kako se pretpostavljalo da se na tom mjestu nalazio jedan monumentalni objekt, sudeći prema dimenzijama prostorija, a teren je bio pristupačan za istraživanja, poduzeta su tu zaštitna iskopavanja većih razmjera (usp. bilj. 1).

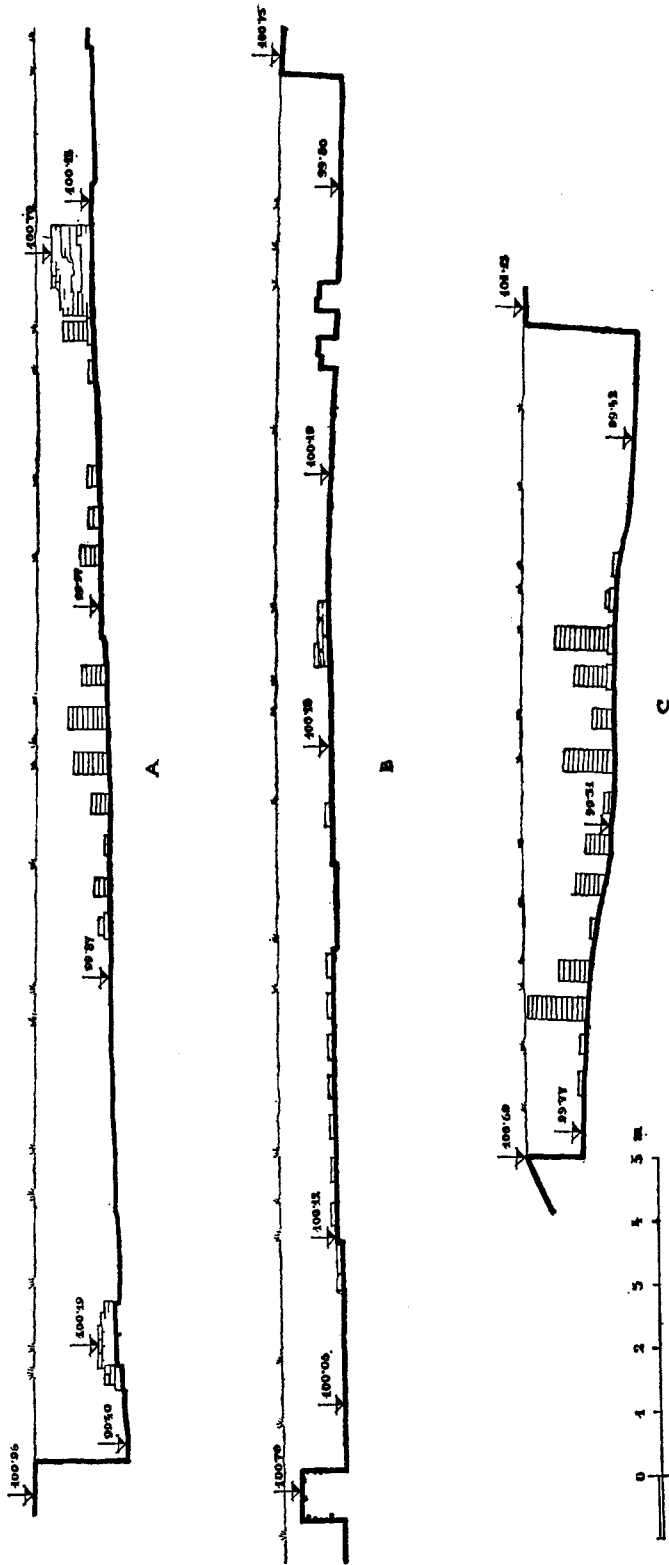
Na površini od oko 30×10 m, koja je sezala od ruba istočnog obalnog utvrđenja Kupe, preko puta zgrade kotarskog suda, prema obalnoj cesti, otkriven je tokom istraživanja dio prostranih antičkih termi.⁴ Tlocrt objekta (sl. 8) je vrlo teško pratiti jer su zidove većinom iskrčili mještani i seljaci vadeći još u prošlom stoljeću iz ruševina kvalitetnu rimsku opeku. Konture tlocrta mogle su se ipak pratiti prema smjeru pojedinih dijelova ušćuvanih temelja a prije svega rasterom stupića hipokausta koji je ostao pošteđen (sl. 24), vjerojatno zbog neupotrebljivosti opeke okruglog formata. Utvrđene su, dakle, na toj površini najprije dvije velike prostorije odnosno dvorane, od preko 10×12 m površine svaka. Jedna se apsidalna niša, koja dijeli te dvorane, ušćuvala u razini hipokausta (sl. 10 i sl. 25). U sjeverozapadnom uglu iskopa, sasma uz rub obalnog utvrđenja, zatvara se ugao jedne nove prostorije, vjerojatno kaldarija. Neposredno na tu prostoriju nadovezuje se naime jedna mala komorica veličine $1 \times 1,75$ m, koja je, s obzirom na veliku količinu gara i pepela što se u neposrednoj blizini nalazio, utvrđena kao prefurnij (sl. 9 c).

Situacija neodređenog spleta zidova u sjeveroistočnom uglu iskopa nije dovoljno istražena da bi se njome mogla definirati i prostorija; mnoštvo fine crvenkaste žbuke kojom su ti zidovi bili ožbukani dopušta doduše pretpostavku da se radi o bazenu (sl. 11).

U južnom dijelu iskopa provlači se u smjeru istok — zapad 0,90 m široki završni zid južne dvorane, a nešto južnije odavde izgrađen je u istom otklonu jedan presvođeni kanal koji vodi prema Kupi (sl. 12). Detaljnijim studijem tog kanala došlo se do zaključka da on nije služio za odvod otpadnih voda nego za odvod ili za dovod zraka, što je u termama redovita pojava. Otvor tog kanala iznosi 42×98 cm (visina je utvrđena prema rekonstrukciji svoda). Bočni zidovi su široki po 45 cm svaki i građeni su od opeke kao i ostali zidovi terma. Na dnu kanala i na bočnim stijenama nije utvrđena nepropusna žbuka, neophodna u kanalima za odvod vode. Dno kanala leži jednostavno na jednom ranijem podu od bijele žbuke koji se može pratiti lijevo i desno u susjednim prostorijama. Tu nema hipokausta ali prostor južno od kanala ispunjen je ulomcima zidne dekorativne žbuke sa slikarijama zelene, žute, crvene i bijele boje. Fragmenti tih urušenih fresaka premaleni su da bi se mogao uočiti neki motiv, ali se ističu veće površine pojedinih boja kojima su vjerojatno oslikani zidovi bili podijeljeni u polja, pojase i kasete. Površina fresaka vrlo je fino zaglađena, tako da daje dojam sjajne mramorne površine, osim zelene i žute boje, koje djeluju zemljane, mutne.

⁴ Za studij termalnih uređaja u Panoniji usp. posebno B. Vikić-M. Gorenc, Završna istraživanja antičkog kupališnog kompleksa

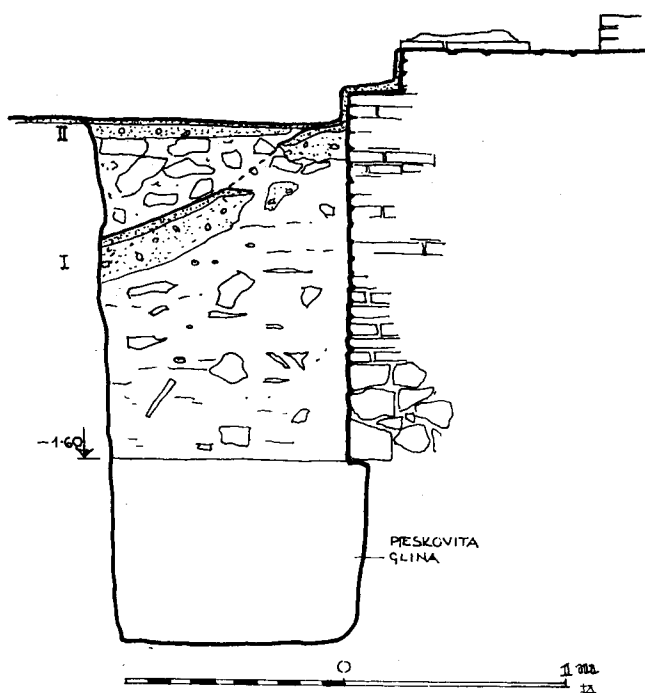
u Varaždinskim Toplicama, Vjesnik, 3. ser., IV, 1970, p. 121.

Sl. 10 Terme, presjeci:

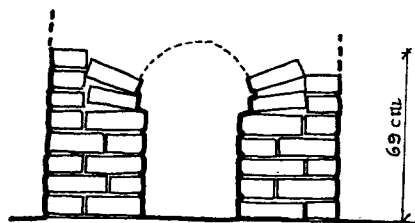
- A — presjek S—J kroz apsиду.
- B — nastavak presjeka S—J kroz apsidu.
- C — presjek I—Z kroz sjeverni dio terma.

Uz freske u tom su prostoru nađene i urušene kockice mozaika crne i bijele boje, ali sve u rastresitom stanju, te se ne može konstatirati ni razina podloge. Taj materijal je očito od gradnje koja je prethodila termama jer se nalazi na razini jednoličnog nasipa, nastala od građevnog gruha, koji je prekrivao kanal još u antičko doba odnosno u vrijeme funkcioniranja terma.

Sl. 11

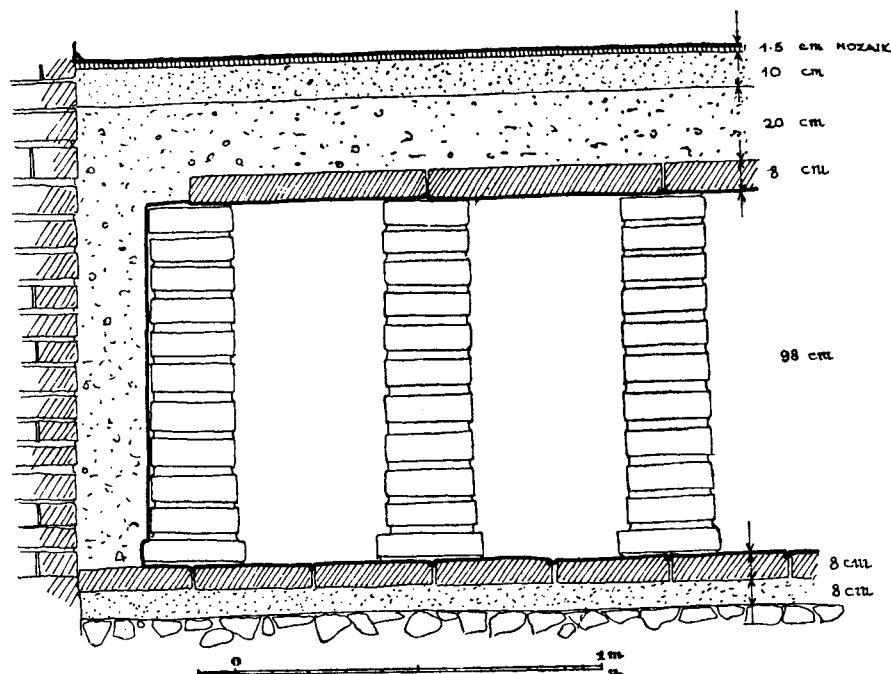
Čitav je objekt izgrađen na izniveliranim ruševinama jednog ranijeg objekta. U kontrolnim je sondama ustanovljen, na dubini 1,05 m ispod nivoa podloge hipokausta jedan raniji pod koji pripada zidovima u kamenu temeljenim direktno na glini. Spomenuti pod je građen od bijele žbuke u dva sloja. Međuprostor između

Sl. 12

donjeg i gornjeg poda iznosi oko 1 m i ispunjen je građevnim gruhom, uz oslikane fragmente zidne žbuke i ponešto keramike. Ovom potonjom mogli bismo tu građevnu fazu datirati u ranocarsko doba.

Čitava je površina prve i druge dvorane pomno iznivelirana čvrstim nabojem od kamena. Na toj podlozi položen je 7 cm debeli sloj žbuke, uz primjesu drobljene opeke, a površ nje su složene opeke dimenzija $32 \times 15 \times 6$ cm, kao donji pod hipokausta. Jedna od tih opeka nosi žig SISC, ali je očito da je bila ugrađena već u jednom ranijem objektu. Slijedi konstrukcija suspenzura od okruglih opeka promjera 28 cm (sl. 13). Stupići leže na nešto većoj plinti 30×30 cm a visoki su 0,98

Sl. 13

m (u svakom je stupiću 10 okruglih opeka). Konstrukciju poda drže velike plinte dimenzija $0,64 \times 0,64 \times 0,08$ m iznad kojih leži žbuka gornjeg poda građena u tri sloja; najdonji, grubi, 20 cm debeo, zatim sloj od 10 cm, od finije žbuke, uz obilni dodatak mljevene opeke, a gornju površinu čini fina glazura debljine 1 cm, također od žbuke, s primjesom mljevene opeke. Površina je sjajno zaglađena. Ta se kompletna konstrukcija hipokausta zadržala u sjeverozapadnom dijelu iskopa, uz sam rub na Kupi. Duž istočne polovice iskopa, gdje leži pretpostavljeni bazen, nema hipokausta.

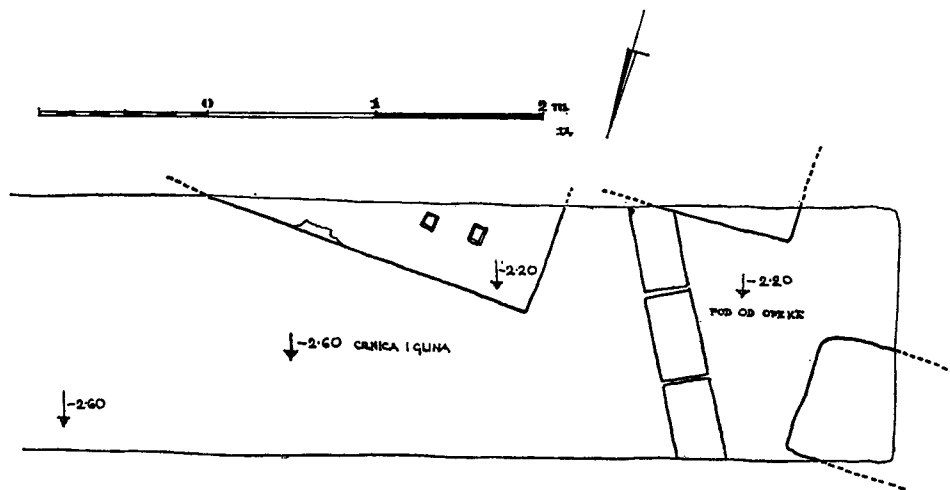
U kontrolnoj sondi uz stepenicu bazena (sl. 11) utvrđen je pod samog bazena izveden također u crvenkastoj žbuci u dva sloja u ukupnoj debljini od 20 cm. No taj se pod zbog slijeganja podloge ili uslijed neke elementarne nepogode, možda poplave, toliko oštetio da je bio potreban temeljit popravak. Uleknuće je poda nasuto građevnim grupom pa je izveden ponovni ali sada mnogo tanji i lošiji namaz od žbuke.

Kako popratni arheološki materijal (keramiku i metal) sve do sada nije bilo moguće obraditi,⁵ objekt je vrlo teško datirati. Prema građevnim karakteristikama i građevnom materijalu mogli bismo ga smjestiti u vrijeme kada je vjerojatno i drugim javnim objektima ili pak privilegijama grad zadužio car Septimije Sever.⁶ Utvrđena je još jedna faza obnove, koja je možda uslijedila u vrijeme kasne antike. Temeljni su pak slojevi pripadali objektu iz ranocarskog doba, analogno onome u dvorištu krojačke zadruga u Ulici maršala Tita.

Važno je još napomenuti da je čitav kompleks terma izgrađen na zapadnoj periferiji grada, uz Kupu, što je i očekivati s obzirom na manipulaciju gorivom i otpadnim vodama. Otklon smjera zidova iznosi 8° od sjevera prema istoku, pa nam ta arhitektura ujedno može biti i putokazom u utvrđivanju rastera u pojedinim dijelovima grada. Kako ćemo vidjeti dalje, u južnom se dijelu grada, oko današnje župne crkve, javlja drukčiji otklon gradskog rastera.

Sonda kod Malog kaptola (o b j e k t 3) — hram ili forum?

Između kompleksa terma i Malog kaptola⁷ uz obalu Kupe kopana je kontrolna sonda, u vezi s istraživanjem samih terma. Sonda je orijentirana u smjeru sjevero-istok — jugozapad a nalazi se na udaljenosti 28 m od sjeverozapadnog ugla zgrade

Sl. 14

Malog kaptola, u smjeru prema sjeveru. Dimenzije te sonde iznose $7 \times 1,5$ m a maksimalna dubina iskopa seže do 2,70 m (sl. 14 i sl. 15).

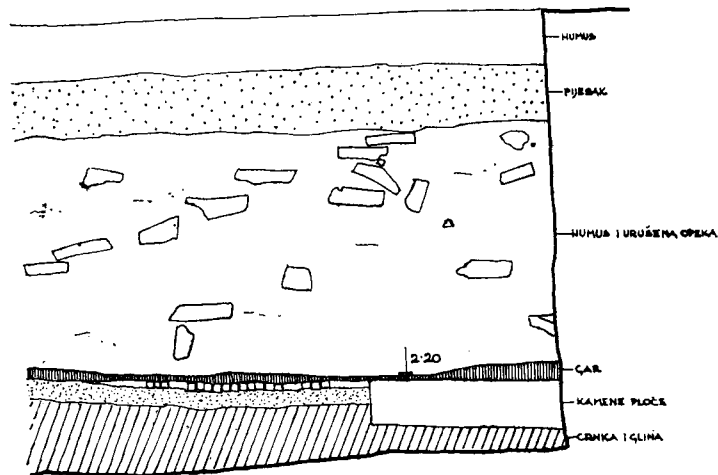
U profilu sonde očituju se dvije faze gradnje: jedna recentnija, na dubini od 0,90 m, od koje je konstatiran suhozid od kamena, bez posebnih karakteristika, te

⁵ Materijal Muzeja grada Siska zbog oskudica u prostoru za antičku zbirku već godinama leži spakovan u spremištima. S tog istog razloga i nije uslijedila očekivana detaljnija objava istraživanja kompleksa terma od B. Ilakovca.

⁶ U natpisima se spominje i kao *colonia Septimia Siscia*; usp. CIL III 3973, 3976. V. bilj. 36.

⁷ Naziv Mali kaptol vezan je uz pojam vlasništva Kaptola nad objektima uz Kupu.

jedna vrlo interesantna antička građevina koja leži preko 2 m duboko u zemlji. Na sterilnom naboju crnice i gline položeni su veliki kameni blokovi dugački preko 2 m. Širina blokova nije se mogla točno odrediti; kreće se negdje oko 0,70 m, a debljina im iznosi 28 cm. Prema utorima što su u jednome od blokova uočeni zaključujemo da su služili kao postament nekom spomeniku ili pak masivnoj nadogradnji u kamenu. Smjer gradnje podudara se s orijentacijom istok — zapad.

Sl. 15

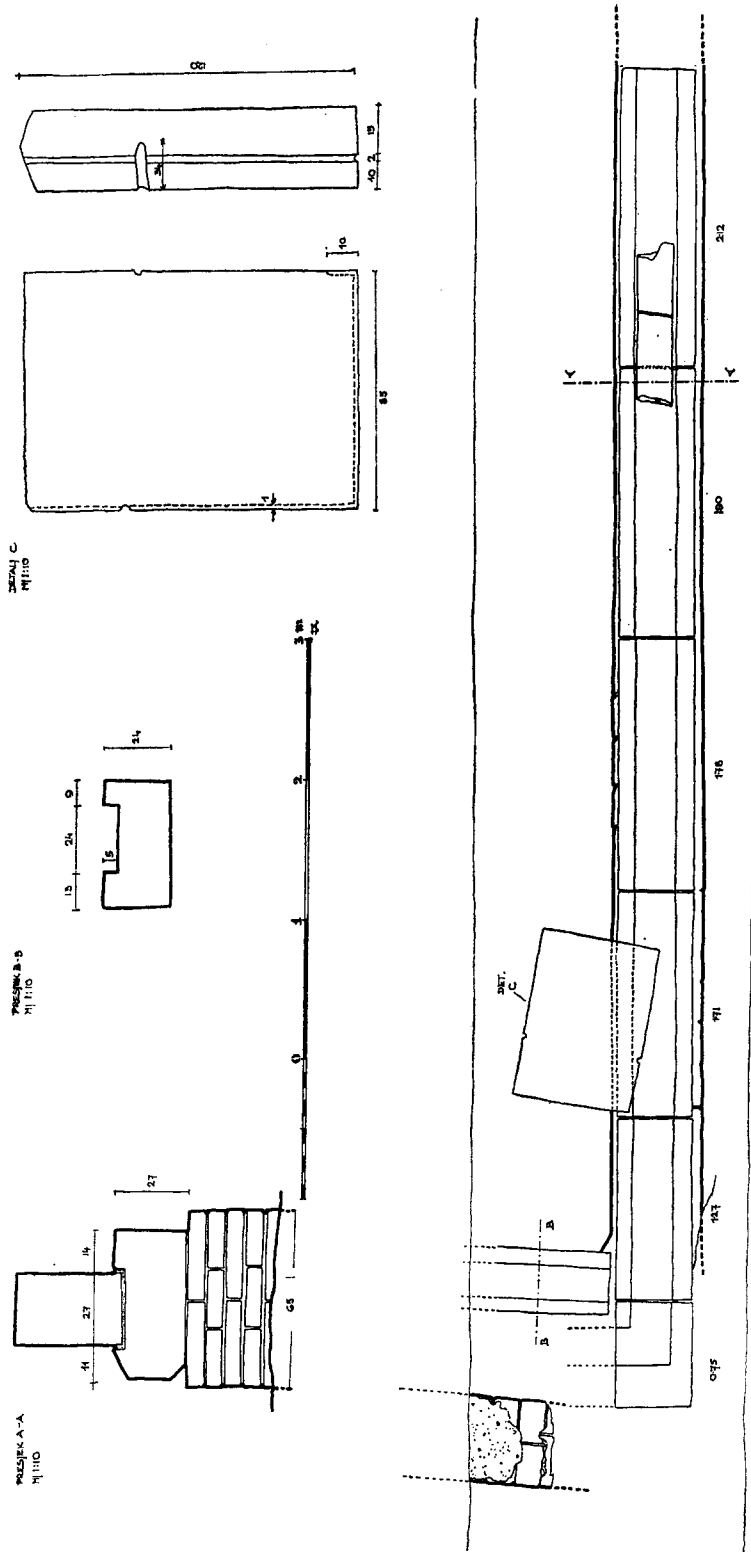
Naknadno je uz opisane blokove izgrađen pod od šestorobridnih opeka a iznad njega nalazi se tanak sloj građevnog gruha. Gornji su slojevi na tom mjestu temeljito prekapani, što se očituje po sloju crnice, debelom oko 1,50 m, u kojem su jednolično ispremiješane rimske opeke i polomljen krovni crijep.

Umjesto očekivanih tragova terma ukazala se u sondi situacija koju bismo mogli povezati s jednim ranijim nalazom ovdje u blizini (tab. IV, 1). J. Brunšmid⁸ spominje naime da su ispod novoprigradene prostorije do Malog kaptola 1900. g. na dubini od 2 m pronađeni temelji od opeke, a uz njih je otkriven žrtvenik s posvetom Jupiteru i Junoni, kao i ostali mnogobrojni ulomci građevnih natpisa i dekoracija.⁹ U Sisku su pronađeni još i drugi natpisi posvećeni Jupiteru i Junoni, a također i Herkulu, Martu, Viktoriji i nekim drugim božanstvima.¹⁰ Rimski kul-

⁸ J. Brunšmid, *Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije*, *Vjesnik*, n. s. V, 1901, p. 121; isti., *Kameni spomenici hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu*, *Vjesnik*, n. s. IX, 1907, p. 96; usp. *CIL III 15179*.

⁹ Za građevni natpis u fragmentima na kojemu se spominju bazilika, macellum i portik usp. J. Brunšmid, *Kameni spomenici*, *Vjesnik* n. s. IX, p. 156. Ovdje u blizini otkopana je 1868. god. i baza za kip cara Hadrijana, usp. *CIL III 3968 a*, i J. Brunšmid, *Kameni spomenici*, *Vjesnik*, n. s. IX, 1907, p. 140.

¹⁰ Natpis Martu i Viktoriji: *CIL III 15180*; Jupiteru: 3949, 3950 (usp. J. Brunšmid, *Vjesnik* n. s. IX, 1907, p. 95), Jupiteru i mjesnom geniju: 3952; 10843, n. Jupiteru, Junoni, Solu i mjesnom geniju; 10843, Junoni; 10838, Herkulu; 10836, Jupiteru i Cereri; 10842. U vezi s posljednjim natpisom Brunšmid pretpostavlja da se Cererin hram nalazio u Novom Sisku, neposredno uz Kupu, gdje je 1903. god. podignuto skladište žita, vlasništvo Marka Postića. Usp. J. Brunšmid, *Vjesnik* n. s. IX, p. 98. O ostalim citiranim nalazima, o. c., 86—98.

Sl. 16 Tlocrt dijela građevine od kamenih blokova na Trgu Republike odnosno uz Končarovu ulicu (objekt br. 4 u generalnom planu) uz presjeka detalja konstrukcije.

tovi u naselju koje je u rangu kolonije razvijaju se usporedo s javnim životom grada, no u ovom je slučaju interesantno mjesto nalaza prvog od spomenutih natpisa te njegova eventualna povezanost s ostacima kamenih blokova koji su mogli pripadati jednom monumentalnom objektu, pa možda i hramu, ili samoj forumskoj površini.

Građevina od kamenih blokova (o b j e k t 4) — Trg Republike i Končarova ulica

Uz Ulicu Rade Končara, u parku ispred željezničke stanice, došao je na vidjelo vrlo interesantan objekt, koji se prema načinu gradnje može svrstati u red javnih objekata (možda se radi o temeljima nekog industrijskog uređaja). U iskopu za kanalizaciju otkriven je naime ugao masivnog zida koji se proteže u duljinu od preko 9 m (sl. 16).

Konstrukcija te građevine je slijedeća: na 0,62 m široki temelj, građen u opeci, položeni su obrađeni kameni blokovi, koji su međusobno, kao i uz temelj, vezani žbukom od mljevene opeke. Blokovi su nejednolične duljine između 1,27 i 2,12 m, gornja je pak površina tih blokova pažljivo obrađena 29 cm širokim i 5 cm dubokim utorom. Taj je utor služio za usađivanje kamenih ortostata. Od spomenutih ortostata sačuvala su se dva komada, jedan ulomljen in situ i jedan čitav ali dislociran. Taj blok ima slijedeće dimenzije: 1,20 m visok 0,85 m dug a debljina mu iznosi 27 cm. Otprilike po polovici debljine izvedena je s tri strane plitka užljebina, koja je služila za spajanje, dok su sa strane također izdubeni utori poput klinova za vezivanje ortostata.

Takav detaljni opis konstrukcije dajemo s namjerom da se olakša identificiranje objekta, u oskudici drugih i te kako važnih podataka. Nije na primjer uzet ni točan podatak dubine objekta, koja je negdje oko 2 m, a nije fiksiran, kako se kod provjere podataka pokazalo, ni točan smještaj nalaza. Prema crtežu još se jedino može rekonstruirati smjer zida, što je tekao paralelno s rubom iskopa za kanalizaciju. Utvrditi se može također duljina otkrivenog poteza zida, koja iznosi, računajući od uščuvanog ugla, 8,82 m. Na toj su udaljenosti blokovi prekinuti i ne prati ih se dalje u iskopu. Drugi pak zid, koji skreće pod pravim kutom, prelazi rub iskopa, i moglo bi ga se u nastavku tražiti u smjeru prema južnom rubu Končarove ulice.

Pitanje namjene tog zanimljivog objekta ostaje neriješeno. Iz građevnih se detalja može samo naslutiti da se radi o vanjskoj konstrukciji nekog temenosa ili tome slično.

Nalaz amfora (o b j e k t 5) — Ulica maršala Tita

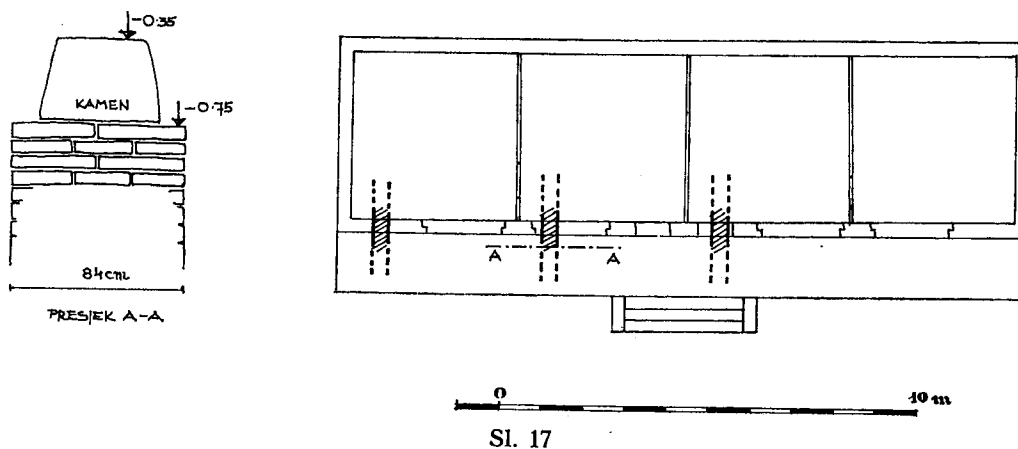
U sjevernom dijelu Ulice maršala Tita, nasuprot zgrade bivšeg narodnog odbora, presječeni su zidovi jednog većeg antičkog objekta u čijim je podrumskim prostorijama nađeno na dubini od cca 4 m gotovo netaknuto spremište amfora.

Posude su bile poredane u 20—30 cm duboku sloju pijeska i tek su lagano bile pritrpane građevnim grupom iz gornjih prostorija objekta.

Ekipa ovdje nije uspjela na vrijeme intervenirati: radnici su počeli amfore vaditi; dignuto je ukupno 7 čitavih amfora, i to 4 u sjevernoj i 3 u južnoj podrumskoj prostoriji, prije nego je bilo moguće nalaz snimiti i fotografirati. Kako se rad odvijao u 1 m uskom i preko 4 m dubokom iskopu, dalja su istraživanja ili proširivanja iskopa bila spriječena urušavanjem. Moglo se tek konstatirati slijedeće: na istom se položaju, samo nekoliko metara sjevernije, ukazao u presjeku još jedan zid, a uza nj se sačuvao dio mozaičnog poda od bijelih i crvenih kocica. U građevnom grupu kojim su zatrpane podrumske prostorije i netom spomenuti zid s mozaikom nalazilo se mnoštvo ulomaka oslikane zidne žbuke u crvenoj, smeđoj, zelenoj, žutoj (oker) i svjetloplavoj boji. Zelena i plava boja preslikane su preko crvene podloge koja je vrlo dobre kvalitete i fino zaglađena. U vrijeme nalaza fragmenti slikarija nisu još bili toliko očišćeni da bi se mogao uočiti neki određeni motiv ili ornament. Kvaliteta izvedbe i boja dopuštaju ipak pretpostavku da se istočnom polovicom ulice protezao jedan solidan antički objekt, izgrađen na kat (svakako podrumljen), ukrašen zidnim slikarijama i mozaikom. Nalaz spremišta amfora u podrumima govori možda u prilog tomu da se radi o zgradi određene namjene.

Ostaci arhitekture u dvorištu Pošte (objekt 6) — Ulica maršala Tita

Prilikom kopanja temelja za malu prizemnu zgradu u dvorištu pošte pronađeni su u čeonom temeljnom pojasu tragovi ranijih zidova, koji bi s obzirom na solidnu gradnju i dimenzije pripadali antičkoj građevini. Utvrđena su tri paralelna zida, jedan od drugoga udaljeni 3,68 m (sl. 17). Temelj tih zidova širok je 0,84

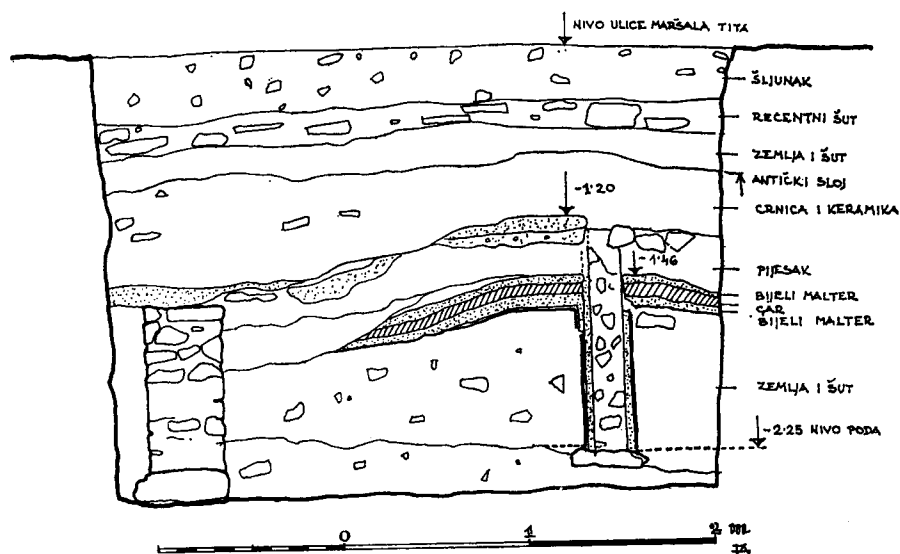
Sl. 17

m a građen je od opeke i vapnene žbuke. Dimenzije opeke su $0,28 \times 0,42$ m. Vez opeke je vrlo pravilan, jedan je red slagan po duljini formata, a drugi po širini. Gornja razina temelja nalazi se na dubini 0,75 m od razine dvorišta. Dubina samoga temelja nije se mogla provjeriti,

Interesantna je gornja konstrukcija zida. Na temelju leži trapezasto skošena kamena greda široka 0,58 m uz temelj odnosno 0,42 m pri vrhu, a visina joj iznosi 0,40 m. Sva tri konstatirana zida građena su potpuno jednako te se vjerojatno radi o temeljima jedne kanatne konstrukcije, to jest konstrukcije u koje se opeka kombinira s nosivom drvenom građom. Otklon tih zidova nije se mogao točno izmjeriti jer je istražena površina bila preuska a nije se dopuštalo proširivanje iskopa.

Pojedinačni nalazi arhitekture (Ulica maršala Tita)

Između Ulice Otokara Keršovanija i Ulice Matije Gupca utvrđeno je u iskopu kanalizacije nekoliko objekata, po svoj prilici namijenjenih stanovanju. U profilu se ukazuju presječeni zidovi i podovi, slojevi šuta i krovnih opeka, i svi se ti nalazi arhitekture protežu duž Ulice maršala Tita na dubini od 0,80 do 2,50 m. Gornji slojevi, od razine sadašnje ulice pa do prvih tragova rimske arhitekture, rezultat su nasipavanja i niveliranja u novije doba, dok su dublji slojevi, od 3 m najdublje, većinom već sterilni. Iz tog sektora dajemo, za ilustraciju, opis dijela jedne zgrade, koja vjerojatno pripada ranijem razdoblju.

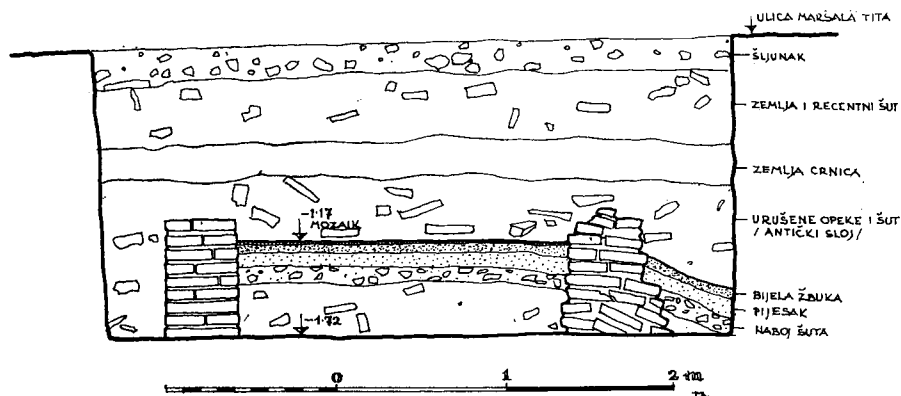

Sl. 18

Od ugla Ulice Otokara Keršovanija, 23 m prema jugu u zapadnom su profilu iskopa uočena dva paralelna, presječena zida u međusobnom razmaku od 1,90 m (sl. 18). Južni, očito nosivi zid jednog prizemnog objekta širok je 0,42 m i građen u kamenu koji je vezan sivkastom žbukom. Zid počiva na plitkom kamenom temelju na dubini 2,25 m, a ispod njega prostire se sloj šuta još jednog ranijeg objekta. Drugi je, paralelni zid vrlo tanak, svega 24 cm širok, uz 6,5 cm debeli sloj žbuke (sa svake strane) koja je bila oslikana. I taj zid počiva na plitkom lošem

temelju. U profilu je ušćuvan i dio stropne konstrukcije što je prilikom rušenja okliznula u prostoriju. Na stropu su još vrlo dobro ušćuvane površine fresaka u bijeloj boji sa crvenom prugom uokolo, dok se na bočnim zidovima javljaju oslikane površine crvenih točkica na bijeloj podlozi. Stropna se konstrukcija može rekonstruirati prema slojevima u profilu, koji su ostali gotovo netaknuti te se jasno očitava 8 cm debeli sloj stropne žbuke i 8 cm sloj toplinske izolacije na tavanu, također od žbuke, dok je 10 cm debeli sloj gara ostao između kao trag istrunulih stropnih greda.

Još je interesantnija konstrukcija razdjelnog zida. Kako se vezivna žbuka tog zida mrvila pod rukom i odavala vrlo šupljikav izgled, pri pažljivijem pregledu se konstatovalo da se ne radi o pravome zidu nego o kanatnoj konstrukciji, gdje drveni skelet preuzima nosivu ulogu, a šupljikavom, laganom žbukom ispunjuju se polja između drvenih stupova i greda. Ta se tehnika gradnje u iskopinama antičke arhitekture rijetko kada uoči jer u normalnim uvjetima rušenja ovakovi zidovi najprije propadaju, bilo zbog vatre ili slabe stabilnosti.

Sl. 19

Nekoliko metara sjevernije od spomenutog nalaza presječena je još jedna zgrada, ali na višoj razini, cca 1,17 m ispod razine postojeće ulice (sl. 19). Ovdje je gradnja mnogo solidnija, zidovi široki 0,42 m građeni su od opeke a podovi su izvedeni u mozaiku od bijelih kockica 9×9 mm. Mozaični je pod utvrđen zapravo samo u 1,98 m uskom prostoru, vjerojatno hodniku, dok je pod u sjevernoj susjednoj prostoriji izveden u bijeloj zaglađenoj žbuci. I taj objekt leži na sloju ranijih antičkih ruševina.

Nadalje je u južnom dijelu te iste ulice otkriven još jedan antički objekt odnosno zid koji ide gotovo paralelno s rubom iskopa kanalizacije, a pri dnu tog zida na dubini 1,38 m pojavljuje se pravokutni otvor 23×17 cm. Taj je otvor po svojoj prilici služio kao priključak odnosno odvod kanalizacije. Možemo dakle pretpostaviti da je ovuda negdje u blizini prolazila ulica i u rimsko doba, zajedno s mrežom kanalizacije o kojoj je riječ u slijedećem pasusu. Moramo još napomenuti da je u blizini tog kanala, samo u suprotnom profilu iskopa, utvrđena jedna manja površina s hipokaustom (tab. IV/2).

Glavni kolektor (o b j e k t 8)

Još prije dolaska ekipe u Sisak otkrivene su u Kranjčevićevoj ulici, također prilikom prokopa za kanalizaciju, dionice rimskog kolektora (sl. 20).

Konstrukcija kolektora izvedena je u opeci i malteru. Dimenzije profila otvora iznose $1,05 \times 1,80$ m. Svod je polukružan i građen također u opeci (tab. V, 2 i V, 1).

Trasa kolektora vodi smjerom SI — JZ koso kroz Kranjčevićevu ulicu i Ulicu Socijalističkog saveza, te svršava u Kupi. Odvod kolektora nizvodno, van grada, potvrđuje građevne principe antičkog urbanizma, te nam je možda i to jedan podatak za utvrđivanje međa gradskog areala.

Paralelno s linijom kolektora proteže se s njegove sjeverozapadne strane kompleks arhitekture od nekoliko prostorija (sl. 20). Ta je arhitektura vjerojatno bila uklopljena u ulični niz objekata ili pak u insulu jer pretpostavljamo da je glavni kolektor prolazio sredinom ili rubom jedne antičke ulice.

Otklon arhitekture u tom dijelu grada drukčiji je od onoga u centru grada i uz Kupu te pretpostavljamo da je baš taj otklon bio diktiran jednom važnom prometnicom koja je postojala od ranije. Možda je ovuda vodila cesta preko mosta odnosno preko Kupe do stare jezgre i kasnijeg predgrađa na Pogorelcu.

Južna nekropola (o b j e k t 10) — Tomislavova ulica

Glavni kolektor nove kanalizacije Siska prokopan je Tomislavovom ulicom te vodi prema jugu do Save. Duž čitave te ulice, a pogotovo od njezina početka pa do željezničke pruge, nalaze se antički grobovi iz raznih vremena.

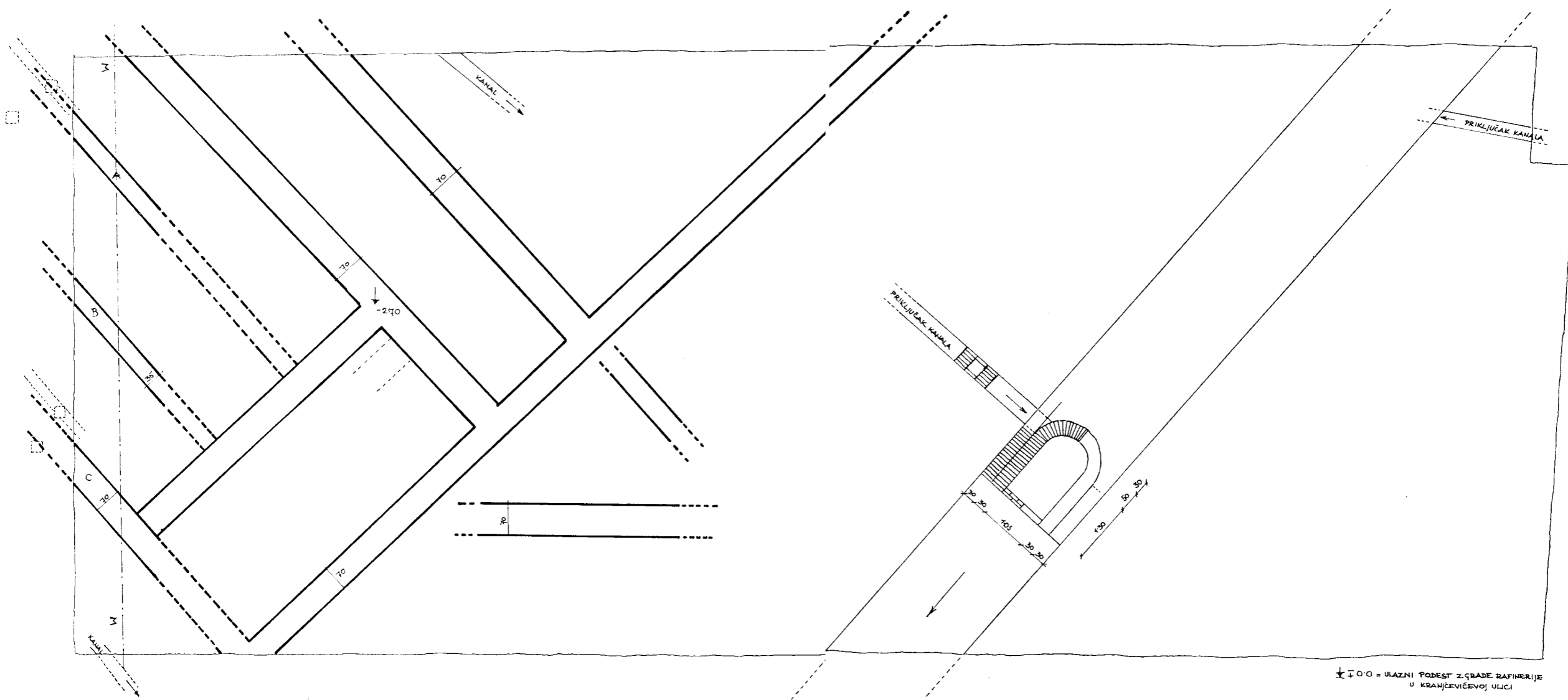
Na dubini od oko 3 m ispod razine ceste nalazi se sloj antičkih grobova, i to ukopa s prilozima keramike, fibula, novca. Od novca, koji je na žalost svršio u rukama privatnika, uspjelo je identificirati jednu veliku broncu iz ranog carstva; čitljiva je bila samo oznaka S-C. Paljeni grobovi, koji bi tom vremenu odgovarali, nisu potvrđeni, ali nađeno je dosta dislociranih ulomaka većih glinenih posuda, možda urni. Od ranijih nalaza ovdje se spominje keramika, lakrimariji, novac i sl.

U sjevernom dijelu Tomislavove ulice nađena je i druga kasnoantička nekropola¹¹ koja seže i u područje pretpostavljenih južnih antičkih gradskih površina na bivšem zemljištu Colussi (tab. IV).

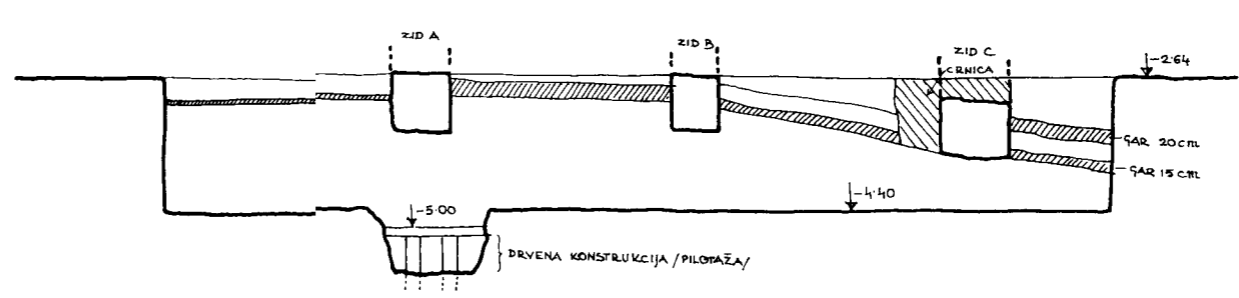
Ovuda je morala prolaziti rimska cesta koja je iz Siscije vodila preko Save dalje u istočnu Panoniju, no trag te ceste odnosno njezina konstrukcija u samome iskopu nije utvrđena; dapače, u kasnoj je antici zapadnom polovicom Tomislavove ulice, nasuprot današnjim kućama br. 38 i 40, izgrađen jedan objekt (broj 11 u generalnom planu) o kojem svjedoče tri paralelna zida, koja u razmaku od 5 m koso

¹¹ Prema izvještaju I. Degmedžić Konzervatorskom zavodu u Zagrebu, od 16. srpnja

1954. god. te prema planu S. Vrbanovića,

± 0.0 = ULAZNI PODEST Z GRADE RAFINERIJE U KRANJČEVIĆEVOJ ULICI

sijeku današnju ulicu. Temelji tog objekta sežu u dubinu od 3,50 do 4 m. ušćuvani su oko 0,80 m u visinu i presjekli su razinu nekropole o kojoj je ranije bila riječ. Širina tih zidova iznosi oko 0,40 m. Tehnika gradnje je karakteristična za kasnoantičko razdoblje, i tu se naizmjenice javljaju redovi kamena i redovi opeke. Prema širini temelja odnosno zidova zaključujemo da se radi o prizemnom osamljenom objektu, to više što u neposrednoj blizini nema daljih tragova arhitekture. U šutu uz zidove nađeno je ulomaka amfora i ostalog suđa grublje fature.

Uz utvrđenu lokaciju južne nekropole moramo spomenuti i položaje ostalih već ranije poznatih nekropola, i to: sjeverne nekropole oko starog sisačkog groblja sv. Kvirina, te kasnoantičkih grobova koji su na nekoliko mjesta utvrđeni na brežuljcima Pogorelca, preko puta današnjem Sisku.¹²

Parcijalni nalazi antičke arhitekture u sondama odnosno uskim iskopima ne mogu nam dočarati predodžbu tog moćnog grada, koji je bio poznat daleko izvan granica provincije, ali dokumentacijom tih iskopa ipak smo dobili uvid u stratigrafiju, prije svega u površinsku rasprostranjenost gradskog areala.

POVIJESNA RAZMATRANJA URBANE CJELINE

Jezgra antičkog grada bila je svakako locirana unutar površine prijeratnog Siska,¹³ i to uz sjevernu obalu Kupe (tab. I), između groblja sv. Kvirina i današnje župne crkve, ispred koje se još danas nalazi trag antičkog jarka (*vallum*), koji je ovuda skretao prema Kupi. Zapadna je granica antičkog grada sezala daleko prema sredini današnjeg korita Kupe, no stalnim je potkapanjem rijeke dobar dio zemljišta otplavljen. Sjeverna je međa gradske površine definirana nekadašnjim obrambenim jarkom kojeg je 1726. god. zatekao Marsigli¹⁴ još u dobro sačuvanom stanju (usp. sl. 1). Tada su bile vidljive još mnoge ruševine antičkih građevina. Negdje su bili sačuvani čak tragovi ulica, ali prije svega ostaci gradskih zidina. Te je zidine pratio u nekim dionicama i S. Vrbanović, i to na sjevernom, istočnom i zapadnom potezu,¹⁵ prilikom pojedinih iskopa za temelje novih zgrada.

Prema Marsiglijevoj skici antički je gradski areal nepravilnog, izduženog oblika, s jedne je strane omeđen koritom Kupe, a ostale međe zacrtane su linijom spomenutog jarka. Ta je pretpostavljena linija rimskog grada rezultat Marsiglijeva studija površinske situacije i ne mora baš odgovarati stvarnim konturama gradske cjeline.

Svakako je antički grad bio strateški vrlo dobro lociran i osiguran prvenstveno samim položajem između dva riječna korita, Save i Kupe (usp. sl. 3). Ovo raz-

¹² Prema planu S. Vrbanovića.

¹³ Današnji urbanistički raster sisačkog centra potječe iz 19. st., a izveden je zapravo prema planu geometra Fistrića iz 1829. god. Usp. A. Horvat, Slojevi kulture pod živim gradom, Čovjek i prostor I, travanj, Zagreb, 1954. Ortogonalni raster današnjeg

grada nije odraz antičke gradske sheme jer se raster gradskih mreža ne podudara.

¹⁴ Skica položaja Siscije prema Marsigliju (Danubius Pannonico-Mysicus), usp. A. Horvat, l. c.

¹⁵ Bedem je širok prosječno 1,20—1,50 m a građen je u opeci, mjestimice kombiniran kamenom.

biremo već iz Plinijeva navoda: *Praeterea amnes memorandi Colapis in Saum influens iuxta Sisciam gemino alveo insulam ibi efficit quae Segestica appellatur.*¹⁶

I Strabon opisuje Segestiku kao grad u nizini uz rijeku Savu, koja utječe u Dunav (Istros). U istome tekstu nešto dalje Strabon spominje i rijeku Kupu koja kod grada (Segestike) utječe u Savu, a obje su rijeke plovne.¹⁷

Još detaljnije nam Sisciju odnosno Segestu (Segestiku) opisuje Apijan;¹⁸ prema njegovu je opisu grad Segeščana bio zaštićen s jedne strane rijekom a s druge strane velikim prokopom. U opisu osvajanja koja je bio poduzeo August oko 33. god. pr. n. e. govori Apijan dalje o obrani bedema koju su izveli Segeščani, zatim o gradskim vratima. Spominje također most koji su gradili Rimljani da bi preko rijeke doprli do Segestike. Nadalje su, prema Apijanovu pričanju, Rimljani u toku osvajanja Segestike podigli oko grada još jedan vanjski prsten s jarcima. Tim se — po svoj prilici drvenim — konstrukcijama vjerojatno posve izgubio trag ali u iskopima bi se mogle naći barem konture iskopanih jaraka.

Važan nam je za studij urbanog naslijeđa također Apijanov podatak da August prilikom spomenutog osvajanja nije uništio odnosno zapalio grad nego je unutar novopodignutih bedema smjestio dvadeset i pet kohorti.¹⁹

Svim tim opisima, koji se prema svemu sudeći odnose na smještaj stare Segestike na Pogorelcu, nije nam razjašnjen problematičan odnos tog autohtonog naselja prema novopodignutom antičkom gradu. Da li je antički grad pregazio postojeće naselje ili se, poštivajući neko vrijeme staru jezgru, formirao odvojeno u neposrednoj blizini? Ili je pak antička Siscija izrasla postepeno, gradeći najprije na starim temeljima na Pogorelcu, ispreplećući i arhitekturu i etnos stanovnika, da bi se tek kasnije, nakon odlaska legija, proširila i na istočnu obalu Kupe. Plinije u svome opisu razlikuje Sisciju od Segestike, koja je etnički i teritorijalno izdvojena cjelina. Sisciju luči od Segestike i Strabon,²⁰ koji govori da se blizu Segestike nalazi *Siscia*.

Lokalitet Pogorelec prostire se unutar velikog meandra Kupe uz ušće Odre i danas je sastavni dio grada s kojim ga povezuje most. Tu se nalazilo mnogo keramike iz predrimskih vremena, a najstariji nalazi datiraju još od ranog željeznog doba.²¹ Ti su nalazi, uz historijske opise, putokaz za lokaciju predantičkog naselja baš na području Pogorelca. No kako je lokalitet prozvan tim imenom dosta prostran, valjalo bi unutar njegovih površina točnije odrediti mjesto koje bi najviše

¹⁶ Plin. N. h. III 148.

¹⁷ Strab. *Geogr.* VII 5,2.

¹⁸ App. *Ill.*, 22 i 23. Apijan taj stari grad naziva *Segesta*. Apijanov opis razrađuje i G. Zippel, *Römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus*, Leipzig 1877, pp. 228—229, nadalje G. Veith, *Die Feldzüge des C. Julius Caesar Octavianus in Illyrien in den Jahren 35—33 v. Chr.*, *Schriften der Balkankommission*, Antiquar. Abt. 8, Wien 1914; u novije vrijeme J. Wilkes, *Dalmatia*, London 1969, pp. 51—52 i p. 91.

¹⁹ App. *Ill.* 23—24.

²⁰ Strab. *Geogr.* IV 6, 10.

²¹ I. Degmedžić, l. c. F. Šišić stavlja osnutak Segestike u 4. st. pr. n. e. (*Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925, p. 79), također A. Mocsy, s. v. *Pannonia*, RE Stuttgart 1962, p. 597, stavlja 4. st. pr. n. e. kao vrijeme formiranja prvih keltskih naselja. O keltskim nalazima iz korita Kupe usp. N. Majnarić-Pandžić, *Keltsko-latenska kultura u Sloveniji i Srijemu*, Vinkovci, 1970, p. 102.

odgovaralo smještaju naselja iz željeznog doba. Arheološki nalazi iz željeznog doba potječu uglavnom iz nizinskog dijela lokaliteta, koji se prostire baš nasuprot ušću Odre u Kupu, dok je uzvišeni, brežuljkasti dio Pogorelca mogao poslužiti kao odlična osmatračnica. Odavde se pruža pogled nesmetano u svim smjerovima a pogotovo dominira ušćem Kupe u Savu, koje je već u najranijim vremenima, s obzirom na trgovinu, bilo pod kontrolom Segeščana.

Porijeklo Segestike s obzirom na etničku pripadnost njenih stanovnika nije još utvrđeno. Iako leži na teritoriju koji su obitavali Panonci, neki ga autori²² ne pripisuju Panoncima, oslanjajući se na Plinijev navod: *Carnis Segesta et Ocra*.²³ Apijan i Strabon međutim ubrajaju Segeščane među plemena Panonaca.²⁴ Utvrđivanjem njihove etničke pripadnosti moglo bi se možda naslutiti tip toga prehistorijskog naselja.

U izvorima se Segeščani spominju oko 119. god. pr. n. e.,²⁵ no ti najraniji, prolazni dodiri s Rimom vjerojatno nisu ostavili neki trajan utjecaj u smislu kulturnog ili ekonomskog prosperiteta; tek dolaskom Oktavijana²⁶ odnosno njegovim osvajanjem prodira val romanizacije a s njim i nove tekovine rimske civilizacije.

Riječni promet Savom, o kojem također govore Plinije i Strabon,²⁷ vjerojatno je najjači faktor u razvoju tog trgovačkog čvora na ušću Kupe u Savu (tab. II). Ovdje se neminovno prekrcavala roba koja je dolazila većim plovnim objektima savskog prometa, na manje brodove što su plovili Kupom a djelomično i Odrom. Važnost Segestike kao riječne luke naglašena je i za Oktavijanove akcije u osvajanju toga grada.²⁸ Svi uvjeti, počevši od geografsko-strateških do ekonomskih, koji su ovdje stvarali riječno pristanište već prije rimske dominacije, osigurali su i kasnije, za rimske vladavine, smještaj stanice rimske panonske flote (*classis Flavia Pannonica*).²⁹ Nije dakle samo zasluga vojnog logora da se naselje uzdiglo do vodećeg položaja u provinciji.³⁰

Kakav je utjecaj imao vojni logor, o kojem će kasnije biti riječ, na razvoj civilnog naselja, i u kojoj je mjeri diferencijacija između neophodnih kanaba i autohtonog naselja djelovala na dalje prostorno formiranje grada? Ta će se pitanja moći razjasniti samo sistematskim arheološkim istraživanjima u budućnosti,

²² G. Zippel, o. c., p. 228.

²³ ... *Carnis Segesta et Ocra*, Plin. *N. h.* III 131.

²⁴ App. *Ill.*, 22, Strab. VII 5, 2.

²⁵ App. *Ill.*, 10, 11, 22 prilikom pohoda L. Aurelija Kote i L. Cecilija Metela. O osvajanju Segestike usp. također J. J. Wilkes, o. c., p. 33 te J. Klemenc, *Der Pannonische Limes in Jugoslavien*, Arheološki radovi i rasprave III, Zagreb, 1963, p. 55. Prema Klemencu Segestika je zauzeta u dva navrata, i to 129. i 83. god., pr. n. e.

²⁶ App. *Ill.* 22 i 23. Usp. također G. Veith, o. c., passim; J. J. Wilkes, o. c., pp. 52, 91, 158.

²⁷ Plin. *N. h.* III 147; Strab. *Geogr.* IV 6, 10; App. *Ill.* 22.

²⁸ Oktavijan je navodno nakanio koristiti se savskim lađama za dopremu zaliha hrane u Segestiku, koja bi mu poslužila kao baza za dalja osvajanja (App. *Ill.* 22.).

²⁹ D. Rendić-Miočević u Enciklopediji Jugoslavije, sv. 6, p. 423 (s. v. Panonija).

³⁰ O pitanjima rimske provincije Panonije i njezinih naselja A. Mocsy, o. c., p. 537; isti., *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Verlag der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, 1959, passim; J. Klemenc, o. c., p. 55; D. Rendić-Miočević, I. c.; L. Barkóczi, *The Population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian*, *Acta Archaeologica*, Budapest, 1964; D. Pinterović, *Mursa u svijetlu novih izvora i nove literature*, Osječki zbornik XI, Osijek, 1967, p. 23.

dok za sada možemo dati tek nekoliko pretpostavki koje se temelje na fragmentarnim otkrićima. Na nekoliko mjesta unutar današnje jezgre grada (u Gajevoj i Kranjčevićevoj ulici te u okolini željezničke stanice) otkriveni su ispod razine rimskih zidanih temelja ostaci drvenih konstrukcija, prije svega pilota.³¹ Nije isključeno da su to ostaci građevne djelatnosti iz vremena vojnog logora, kada se na neučvršćenom, možda povremeno i močvarnom, terenu tlo najprije moralo osigurati sistemom drvene pilotaže. Vojni se logor po pravilu smješta na nenaseljavanoj površini koja se mogla bez prepreka planirati i izgraditi prema propisanom uzoru.³²

Nalazi grube autohtone keramike, koja je došla na vidjelo u dubokim slojevima uz spomenute drvene konstrukcije, ne moraju baš potvrditi postojanje pret-historijske naseobine direktno na ovome mjestu. Prisutnost autohtonog materijala, prije svega grubog glinenog suđa, što je upotrebljavano pri nabavi i prenosu hrane,³³ i te kako se može pratiti u profilima ranih vojnih logora, uz nalaze karakterističnog rimskog suđa onoga doba.

Vojni logor u Sisku potječe istom iz prvih godina naše ere, te nema veze s ranijom opsadom iz vremena Oktavijanovih osvajanja (bilj. 25). Između 6. i 8. god. n. e. spominje se ovdje jaka koncentracija rimskih oružanih snaga, kada Tiberije dovodi pet legija, dopunivši tako deset kompletnih legija.³⁴

Civilno naselje u Sisku steklo je smještajem vojnog logora svakako neke prednosti pred ostalim autohtonim naseljima u Panoniji. U prvome redu bio je pojačan cestovni i riječni promet, a pogotovo je procvatila trgovina. Nakon napuštanja vojnog logora, kada legije sele na Dunav,³⁵ vjerojatno se i ovdje, kao u Emoni i Petoviju, gradski život preselio na bivši logorski teritorij, koristeći se postojećim objektima i uređenim komunalijama.

Grad, sada nazivan već Siscijom,³⁶ postaje kolonijom u doba Flavijevaca,³⁷ vjerojatno za Vespazijana (kao koloniju navodi je Plinije³⁸). I doba Septimija Severa donijelo je Sisciji nesumnjivi prosperitet, kao što zaključujemo iz natpisa.

³¹ Drveni piloti su nađeni u koritu Kupe i uz njezinu zapadnu obalu na Pogorelcu (usp. J. Brunšmid, Rimski vojnički diplom iz Siska, Vjesnik XI, Zagreb 1911, p. 23, kao i Đ. Horvat, o. c.). Vjerojatno su to ostaci mostova i pristanišnih objekata, možda iz rimskog a možda i iz kasnijeg vremena. Konstrukcija se ovakvih drvenih objekata kroz historiju nije puno mijenjala.

³² J. Kromayer-G. Veith, Heerwesen und Kriegführung der Griechen und Römer, München 1928, p. 313.

³³ B. Vikić, Keramika i njen udio u trgovinskom prometu južne Panonije u rimsko carsko doba, Arheološki vestnik XIX, Ljubljana, 1968, p. 510.

³⁴ J. Wilkes, o. c., p. 92, 137; J. Klemenc, o. c., p. 55; J. Brunšmid, Kameni spomenici, Vjesnik n. s. IX, p. 107. O boravku IX legije Hisp. u Sisku, J. Klemenc, o. c., p. 55.

³⁵ J. Brunšmid, Kameni spomenici, Vjesnik n. s. IX, p. 87—89. O smještaju civilnih naselja unutar napuštenih vojnih logora vidi J. Kromayer-G. Veith, o. c., p. 338.

³⁶ *Colonia Flavia Siscia* (CIL III 4471, VI 2689, 3180 VII 2644). Ovi su spomenici nađeni uglavnom izvan Siska. Kasnije se spominje *Colonia Septimia Siscia* (CIL III 3973, 3876) *Colonia Septimia Siscia Augusta* (CIL III 4193), ili pak jednostavno *Colonia Siscia* (CIL III 3936, 3961, CIL III 3974) *res publica Siscianorum* (CIL III 3968, 10850). odnosno *Siscia* (CIL III).

³⁷ J. Brunšmid, Kameni spomenici, Vjesnik n. s. IX p. 87; isti. Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije Vjesnik n. s. V, p. 121 V. Hoffiler — B. Saria, Antike Inschriften aus Jugoslavien, Zagreb, 1938, p. 237; A. Mocsy, Pannonia, p. 597.

³⁸ Plin. N. h. III, 147.

Ne zalazeći u detaljniju analizu upravnog uređenja i javnog života, rekapitulirat ćemo ovdje neke u natpisima spomenute funkcije i službe koje ukazuju na postojanje određenih javnih objekata u Sisciji. Uz funkcije dekurijona, duovira, kvestora javljaju se tu i razne svećeničke funkcije kao *flamen*, *augustalis*.³⁹ Interesantni su i žrtvenici posvećeni Jupiteru odnosno Jupiteru, mjesnom geniju i Ceneri darovani od konzularnih beneficijara, kao i prefekta. Većinu tih spomenika obradio je J. Brunšmid. (Vjesnik N. S. IX, p. 95 i d.)

Već ranije izneseni podaci o nalazu natpisa posvećenog Jupiteru i Junoni (usp. bilj. 8) kao i fragmenti monumentalne arhitekture u neposrednoj blizini Malog kaptola,⁴⁰ indiciraju položaj jedne monumentalne antičke građevine ili površine, možda samog *forum a s h r a m o v i m a*. Ovdje je nađen i postament s natpisom za kip cara Hadrijana.⁴⁰ Tu su nađeni i naknadno bili ugrađeni fragmenti građevnih natpisa,⁴¹ a također i ulomci mramorne grede s vijencem, koja je nesumnjivo krasila jedan od javnih objekata.⁴² U blizini, ispod temelja zgrade bivšeg kotarskog suda pronađen je veliki korintski kapitel.⁴³ Svi ti nalazi, uz već spomenuti građevni natpis u kojemu se, prema Brunšmidu (n. mj.), nabrajaju javni objekti: bazilika, *macellum*, portik (usp. bilj. 9), kao i *terme* što se ovdje u blizini prostiru, još nam jednom potvrđuju lokaciju reprezentativne javne površine kolonije Siscije. Ta danas periferna lokacija imala je u antičko doba nešto drukčiji položaj, jer je, kako smo već ranije iznijeli, Kupa otplavila dobar dio antičke gradske površine.

Bit će da iz vremena procvata Siscije u doba kasne antike potječe i velika *bazilika* (obj. 7 u generalnom planu) koju opisuje konzervator Kukuljević oko 1850. god.⁴⁴ kao veliku crkvu (s dimenzijama otprilike 20 × 9 klaftri) popločenu mozaicima. Objekt je navodno devastiran prilikom »iskopavanja« seljaka koji su iz zidova vadili dobro sačuvane opeke za svoje gradnje. Jednu veliku zgradu s apsidom konstatirao je u Sisku i S. Vrbanović, i to u sjevernom dijelu Ulice maršala Tita, preko puta zgrade pošte. Prema Kukuljevićevu opisu došao je do zaključka da se vjerojatno radi o istom objektu. Bazilika (objekt 7), ako je ovako možemo nazvati, nema orijentaciju kršćanskih sakralnih objekata: apsida je orijentirana pre-

³⁹ *decurio* (CIL III 3936, 3970, 10836), *II vir* (III 3936), *quaestor* (III 10836), *flamen* (III 3979), *augustalis* (III 3961, 3973, 3974), *beneficiarius consularis* (III 3949, 3950), *praefectus* (III 3979). Detaljnije je ove spomenike obradio J. Brunšmid, Kameni spomenici... Vjesnik IX, 1907, p. 95—98. U Sisciji se spominje i blagajnik carinske postaje, *ark(arius) stat(ionis) Sisc(ianae)* CIL III 3953.

Mnogo svjetla unosi u ekonomski standard grada studij uvozne keramike. Ističe se import ranocarske keramike, pogotovo aretinske sigilate Augustova vremena. Za Tiberija i Domicijana uvozi se tzv. padanska keramika, a od kraja 1. i tijekom 2. st. trguje Siscija s galskim i germanskim ra-

dionicama. U ovo se vrijeme već afirmiraju domaće, sisačke radionice. Usp. B. Vikić-Belančić, Keramika i njen udio u trgovinskom prometu južne Panonije u rimsko carsko doba, Arheološki vestnik XIX, Ljubljana 1968, p. 509.

⁴⁰ J. Brunšmid, Kameni spomenici, Vjesnik, n. s. IX, 1907, p. 140; također CIL III

⁴¹ J. Brunšmid, o. c., p. 154; CIL III 10856.

⁴² J. Brunšmid, Kameni spomenici, Vjesnik, n. s. XI, 1911, p. 79.

⁴³ J. Brunšmid, o. c., p. 65.

⁴⁴ Prema izvještaju Kukuljevića, iz arhive bivšeg Konzervatorskog zavoda u Zagrebu, usp. A. Horvat, o. c.

ma sjeveru, a zidovi se vjerojatno uklapaju u antički ulični raster, koji ponešto čini otklon od današnje mreže ulica.

U prvome dijelu ovog teksta opisani pojedinačni nalazi arhitekture suviše su fragmentarni (osim terma) da bismo iz tih ostataka mogli zaključiti ne radi li se i tu o kojem od javnih objekata. Možda su prostorije otkrivene u dvorištu krojačke zadruge pripadale nekom monumentalnom objektu, ili pak otmjenoj gradskoj kući. Ni mreža otkrivenih antičkih zidova nije dovoljno gusta da bismo sa sigurnošću mogli utvrditi gradski raster, no svakako mu se naslućuje otklon u južnom dijelu grada. Ovdje je raster konstatiran, kako je već ranije izneseno, smjerom glavnog kolektora i okolnih otkopanih zidova zgrada. U Kranjčevićевой ulici, kuda kolektor prolazi, utvrđen je i priključak vodovoda⁴⁵ koji je olovnim cijevima bio proveden preko Kupe. Ljubić pretpostavlja da je rimski vodovod proveden odnekuda iz Petrinje, jer je na toj trasi pronašao ostatke zidanih stupova s dimenzijama 2×2 m, koji su izgrađeni na udaljenosti od 5 do 6 metara. U njegovo doba bili su sačuvani još dva do tri metra u visinu.⁴⁶

Prilazni putovi do Siscije i gradska vrata također nisu istraženi ali se mogu pretpostavljati položajem nekropole uz južnu cestu koja vodi i danas preko Save prema Galdovu. Na sjeveru je nekropola utvrđena oko bivšeg groblja sv. Kvirina a grobovi na zapadnoj obali Kupe na Pogorelcu vjerojatno su pratili cestu koja je vodila prema Petrinji. Time je potvrđen i približni položaj mosta preko Kupe. Pretpostavljamo da je i vodovod preko Kupe bio proveden tim istim pravcem.

Gradski bedemi nisu još u tolikoj mjeri istraženi da bi se sa sigurnošću mogao zacrtati gradski areal, ali prati ih vjerojatno rimski jarak koji je u prošlim decenijama bio dosta uočljiv, a možda bi ga se moglo utvrditi još danas prema pogodnoj avionskoj snimci. Konture gradskog areala na Vrbanovićevu planu pretpostavljene su na osnovi parcijalnih istraživanja i topografske studije.

*

Ovo bi bili sumirani terenski podaci, koji svojom stratigrafijom ukazuju i na oscilacije u pojedinim stoljećima rimske dominacije.

U profilima dobivenim kroz gradske iskope konstatirano je nekoliko faza izgradnje od kojih se posebno izdvajaju dvije, i to po karakterističnom materijalu i tehnici gradnje. U ranijoj fazi prevladava kao građevni materijal kamen vezan žbukom i kombinacija s drvenim substrukcijama u temeljima; ta faza pripada po svoj prilici prvim zgradama vojnog logora. Nakon očitog rušenja objekata iz te faze (a to je uslijedilo elementarnom nepogodom, potresom, poplavom ili temeljitim požarom) i njihova djelomičnog niveliranja očituje se druga faza izgradnje, koja se u tehnici gradnje ističe upotrebom opeke i monumentalnošću u dimenzijama arhitekture. U toj je fazi već kao spolia upotrebljavan krovni crijep sa žigom *Pansiana*.

⁴⁵ Trag antičkog vodovoda pratio je u Si-sku S. Vrbanović 1954. godine.

⁴⁶ J. Brunšmid, Arheološke bilješke iz

Dalmacije i Panonije, Vjesnik, n. s. III, 1889, p. 190, prema podacima Ljubića, Vjestnik H. A. D. 3, 1880, p. 94.

Objekt u Ulici maršala Tita, — s ugrađenim Konstantinovima novcem (br. 1) — s obzirom na monumentalnu izvedbu i karakteristični građevni materijal, od kojega se ističe solidna žbuka od mljevene opeke, mogao bi biti iz istog vremena u kojemu je izvršena i zadnja obnova terma uz Kupu.

U vrijeme kasne antike Siscija, postaje sjedištem provincijske uprave. To nesumnjivo potvrđuje i ekonomsku moć grada, koja je vjerojatno imala odraz i u urbanom liku grada, sve do otprilike 600. god. kada stradava pod najezdom Avara i Slavena.⁴⁷ Kontinuitet života unutar grada potvrđen je doduše i kroz period seobe naroda, na što ukazuju najnovija istraživanja,⁴⁸ no bit će da je grad sa svojim ruševinama poslužio tek kao improvizirano sklonište povremenim stanovnicima i prolaznicima. Tek se 822. god. Sisak opet spominje u pisanim izvorima kao utvrđeno mjesto kneza Ljudevita Posavskog.⁴⁹ Ruševine antičkih građevina sigurno su već u to doba eksploatirane za izgradnju novih utvrđenja, ali posljednjim im se vidljivi trag gubi tek u 19. st. pod temeljima stambenih i privrednih objekata Siska.

TEKST UZ SLIKE

- 1) Konture antičkog grada prema Marsigliju.
- 2) Sisak u 19. stoljeću.
- 3) Položaj Siska i mreža današnjih putova.
- 4) Plan suvremenog Siska s nalazima antičke arhitekture (prema S. Vrbanoviću).
- 5) Tlocrt kasnoantičke zgrade u dvorištu Ul. maršala Tita br. 4 (br. 1 u generalnom planu).
- 6) Presjek kroz antičke temelje u Ul. maršala Tita br. 4. Slojevi: a — recentni nasip, b — antički ruševni sloj, c — uleknuti kasnoantički pod, d — raniji antički podovi, e — kasnoantički temelj, f — ranoantički temelj.
- 7) Detalj zidnog slikarstva iz zgrade u Ul. maršala Tita br. 4 (zeleni listići na bijelom polju, obrub medaljona crvene boje).
- 8) Tlocrt terma u parku uz Kupu (br. 2 u generalnom planu).
- 9) Terme, profili:

A — istočni profil uz iskop. Slojevi: a — recentni nasip, b — naplavina pijeska, c — antički ruševni sloj poremećen prekapanjima.

B — detalj zapadnog profila uz Kupu. Slojevi: a — recentni nasip, b — ušćuvani sloj antičkog hipokausta.

C — sjeverni profil uz rub iskopa. Slojevi: a — recentni nasip, b — naplavina pijeska, c — antički ruševni sloj, djelomično prekapan, d — slojevi gara i pepela (prefurnij).

- 10) Terme, presjeci:

A — presjek S—J kroz apsidu.

B — nastavak presjeka S—J kroz apsidu.

C — presjek I—Z kroz sjeverni dio terma.

- 11) Terme, presjek kroz bazen.

⁴⁷ J. Brunšmid, o. c., p. 190; I. Degmedžić, o. c., p. 301; Z. Vinski, O postojanju radionice nakita starohrvatskog doba u Sisku, Vjesnik 3. ser. IV, 1970, p. 45.

⁴⁸ Z. Vinski, o. c., p. 47.

⁴⁹ A. Horvat, O Sisku u starohrvatsko doba, Starohrvatska prosvjeta 3, Zagreb, 1954, p. 94.

- 12) Terme, presjek kroz kanal za dovod zraka (ili dimnjak ?).
- 13) Djelomična rekonstrukcija hipokausta terma.
- 14) Forumska površina ili kapitolij, detalj opločenja (objekt br. 3 u generalnom planu).
- 15) Presjek i profil kroz opločenje foruma ili kapitolija.
- 16) Tlocrt dijela građevine od kamenih blokova na Trgu Republike odnosno uz Končarovu ulicu (objekt br. 4 u generalnom planu) uz presjeke detalja konstrukcije.
- 17) Antički temelji u dvorištu pošte (objekt br. 6 u generalnom planu).
- 18) Presjek i profil kroz antički stambeni objekt u Ul. maršala Tita, duž iskopa kanalizacije (južni dio ulice).
- 19) Presjek i profil kroz drugi antički stambeni objekt u Ul. maršala Tita, duž iskopa kanalizacije (južni dio ulice).
- 20) Glavni kolektor rimske kanalizacije i situacija okolnih rimskih objekata u Kranjčevićevoj ulici. Presjek kroz kolektor prikazan je u tlocrtu (usporedi br. 8 u gen. planu). Presjek kroz antičke zgrade sjeverno od kolektora.

POPIS I SADRŽAJ TABLI

TABLA I

Avionske snimke Siska. Položaj antičke gradske jezgre označen je uokvirenim područjem.

TABLA II

Panorama Siska uz Kupu. Lijevo uz Kupu situirana je antička Siscija a desno na Pogorelcu pretpostavlja se lokacija *Segestica*.

TABLA III

1. — Detalj hipokausta terma, u pozadini zgrada suda.
2. — Detalj apside terma.

TABLA IV

1. — Iskop kod Malog Kaptola na obali Kupe, forumska površina (snimka iz početka ovog stoljeća iz arhive Arheološkog muzeja u Zagrebu).
2. — Detalj hipokausta u iskopu gradske kanalizacije u Preradovićevoj ulici.

TABLA V

1. — Opločenje dna glavnog kolektora (iz arhive Arheološkog muzeja u Zagrebu).
2. — Glavni kolektor rimske kanalizacije, presjek (iz arhive Arheološkog muzeja u Zagrebu).

TABLA VI

Detalj kasnoantičke nekropole na području zemljišta Colussi i iza gimnazije (iskopavanje S. Ercegović, iz arhive Arheološkog muzeja u Zagrebu).

Tabla I — Foto: Agencija za fotodokumentaciju, Zagreb

Table II, III/1,2 — Foto: A. Faber

Table IV/1,2; V/1,2; VI, — Foto: Arheološki muzej, Zagreb

Slika 2 u tekstu — Foto: Konzervatorski zavod, Zagreb

Nacrti, sl. 20 i 21: Gradski Muzej, Sisak

ZUSAMMENFASSUNG

MATERIALIEN ZUR TOPOGRAPHIE DER ANTIKEN STADT SISCIA

Vor etwa zwanzig Jahren wurden in Sisak, vom Archäologischen Museum in Zagreb in Verbindung mit dem Denkmalschutzamt in Zagreb, archäologische Ausgrabungen durchgeführt, die als Schutzaktion infolge der Bau einer Kanalisationsanlage durch einige bisher noch nicht durchgegrabene Strassen von Sisak, organisiert wurden. Die dabei entdeckten archäologischen Schichten und Baureste sind von grosser Bedeutung für das Studium der Stadtentwicklung der römischen Siscia. Die Abhandlung veröffentlicht diese Funde mit einer Analyse der Topographie der antiken Stadt, die man auf Grund dieser und einiger älterer Funde voraussätzen könnte.

Das Areal der antiken Siedlung erstreckte sich am linken Ufer des Flusses Kupa, vom ehemaligen Friedhof des hl. Quirinus (sv. Kvirin) über den heutigen Stadtkern bis zur Pfarrkirche an der Südperipherie der Stadt. Diese Lage der antiken Stadt, welche schon von Marsigli¹⁴ vorausgesetzt wurde entspricht auch den Beschreibungen von Plinius¹⁶ und Appianus.¹⁸ Im Stadtplan aus dem 19. Jh. können noch Konturen der Befestigungen und des Stadtgrabens, der vom Fluss Kupa bewässert wurde, verfolgt werden.

Während der erwähnten Schutzaktionen kam man auf die Spur einiger antiker Objekte welche man wegen ihrer architektonischen Details und Dimensionen als öffentliche Gebäude betrachten könnte. In erster Linie sind es *Thermen* am Flusse Kupe, die bereits erforscht wurden. Das Objekt befindet sich an der Westperipherie der Stadt und wurde zum grossen Teil vom Flusse untergraben und weggeschwemmt. Die Dimensionen zweier grossen Säle wurden festgestellt, in einem Saale auch eine Apsis und Baureste einer gut erhaltenen Heizungsanlage mit *praefurnium* und einem grossem Luftkanal. Fragmente des architektonischen Dekors: Wandmalereien, Mosaiken und Marmortäfelung konnten auch festgestellt werden.

Durch Sondierung um die *Thermen* wurden auch einige andere Baudetails entdeckt, welche neben den früher festgestellten Elementen des architektonischen Dekors zu Spuren eines *Forums* mit *Kapitolium* führen. Hier wurden auch Inschriften zu Ehren Jupiters und Junos entdeckt.

Innerhalb der Stadt wurde, in Sonden, auch ein grösseres Objekt mit Apsis festgestellt, welches schon der Konservator Kukuljević als eine Basilika beschrieb.⁴⁴ Ein öffentliches Gebäude, von nicht festgestellter Bestimmung, befand sich im Südteil der Stadt und wurde zeitlich durch den Fund einer Münze des Kaisers Konstantins bestimmt. Auf der südwestlichen Peripherie des städtischen areals wurde die Linie des Hauptkollektors der römischen Kanalisation, sowie auch der Anschluss der städtischen Wasserleitung, welche vom rechten Ufer des Flusses Kupa über den Fluss bis zur Stadt geführt hatte, erforscht. Unweit von Sisak, gegen den Ort Petrinja, wurden auch die Träger dieser Wasserleitung festgestellt.⁴⁵

Für die Feststellung der Topographie der antiken Stadt sind auch die Nekropolen bei dem Süd- und Nordeingang in die Stadt wichtig. Durch Funde von Sarkophagen, Inschriften und kleineren Beigaben wurden diese Nekropolen von der frühkaiserlichen bis zur spätantiken Zeit datiert. Eine spätantike Nekropole wurde auch unweit vom Flusse Kupa an der Stelle Pogorelec festgestellt. Durch die Lagen der Friedhöfe kann man auch die Richtung der Wege in die Stadt feststellen.

Gegenüber des antiken Stadtkerns, am gegenüberliegenden Ufer des Flusses wird die Lage des vorantiken Segestica vorausgesetzt, welches, den Quellen nach,^{16–20} im Meander von Kupa, bei der Mündung des Flusses in den Fluss Sava, lag. Das indikative Toponym Pogorelec (ein ausgebrannter Ort) wird durch Funde der Hallstätter und späterer Keramik bestätigt.²¹

Die vorübergehenden Kontakte mit dem römischen Heer zur Zeit der frühesten Belagerungen von Segestica wurden häufiger während der Regierung Oktavians und besonders während der Regierungszeit des Tiberius, als in bereits römischem Siscia Legionen stationiert wurden.³⁴

Nach dem Abgang der Legionen verankerte sich die Zivilsiedlung innerhalb des Areals des aufgelassenen Lagers, die bestehenden Bauten und Kommunikationen nutzend. Diesem ersten Stratum des städtischen Lebens gehört die Architektur der untersten Schichten, wo man die Benutzung von Holz und Stein neben Dachziegeln, die wahrscheinlich in der Umgebung hergestellt wurden, bemerken kann. Nach der Zerstörung durch Erdbeben oder Brand kommt zur zweiten Phase des römischen Ausbaus, dem mit der Benutzung des Mauerziegels charakterisiert wird. Die Bautätigkeit zur Zeit Konstantins ist besonders betont. Durch Vergleich mit schon datierten beschriebenen Objekten könnte man diesem Ausbau noch einige Bauten zuschreiben, in erster Linie die Thermen in ihrer endgültigen Gestaltung.

Zur Zeit der Spätantike ist Siscia noch immer ein bedeutendes Zentrum, sowie auch Sitz der Provinzverwaltung. Dieses Privilegium spiegelte sich auch im urbanen Bild der Stadt, bzw. in ihrer wirtschaftlichen Kraft, ab, welche um das Jahr 600, unter dem Druck der Awaren und Slawen, zum Aussterben verurteilt war. Die Ruinen der ehemaligen römischen Stadt dienten als Zufluchtsort zur Zeit der Völkerwanderung, wie es neuere Forschungen bestätigt haben.⁴⁸ Als Siedlung wird Sisak erst im Jahre 822., als eine befestigte, nun slavische Stadt genannt.⁴⁹

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

- 1) Umrisse der römischen Siedlung, nach Marsigli.
- 2) Sisak im 19. Jahrh.
- 3) Die Lage der Stadt Sisak und das heutige Strassennetz.
- 4) Stadtplan von Sisak mit Funden römischer Architektur, nach S. Vrbanović:

- 1) Spätantikes Gebäude in der Marschall Tito Strasse Nr. 4.
- 2) Thermen, P. Markovac-Strasse und Socijalističkog saveza Strasse.
- 3) Forum oder Kapitolum, Socijalističkog saveza Strasse.
- 4) Monumentalbau aus Steinblöcken, Platz der Republik (Trg Republike).
- 5) Amphoren-Fundstelle (antikes Handelsmagazin?), Marschall Tito Strasse.

- 6) Fundamente im Hofe des Postamtes.
 7) Basilika, Marschall Tito Strasse.
 8) Leitung der römischen Hauptkanalisation, Kranjčević-Strasse.
 9) Römische Wasserleitung und Brücke.
 10) Spätromischer Friedhof auf dem Grundstück Colussi, hinter dem Gymnasium.
 11) Frühromischer Friedhof am heutigen Sportplatz.
 12) Römischer Friedhof um die Kirche des Hl. Quirin (Sv. Kvirin).
 13) Spätromischer Friedhof in der Flur Pogorelec.
 14) Spuren einer römischen Brücke am Odra-Fluss.
 15) Flussmündung der Odra in die Kupa.
 a, b, c, d, e — Spuren der römischen Stadtmauer.
- 5) Grundriss des spätromischen Gebäudes in der Marschall Tito Strasse Nr. 4 (vgl. Nr. 1 im Hauptplan).
- 6) Schnitt durch römische Grundmauern in der Marschall Tito Strasse Nr. 4. Schichten: a — neuzeitige Bodenschicht, b — römischer Schutt, c — eingesunkener spätromischer Fußboden, d — frühere römische Böden, e — spätromische Grundmauer, f — frühromische Grundmauer.
- 7) Wandmalerei-Bruchstück aus dem Gebäude in der Marschall Tito Strasse Nr. 4 (grüne Blätter aufweissem Grunde, mit roter ovaler Linie umrahmt).
- 8) Grundriss der Thermen im Park an der Kupa (vgl. Nr. 2 im Hauptplan).
- 9) Thermen, Grabungsschichten:
 A — *östliches Seitenprofil*, Schichten: a — neuzeitige Bodenschicht, b — angeschwemmter Sand, c — römischer Schutt, durch Bodendurchwühlung gestört.
 B — *Abschnitt des westlichen Profils an der Kupa*, Schichten: a — neuzeitige Bodenschicht, b — erhaltene Reste von römischen Hypokausten.
 C — *nördliches Seitenprofil*, Schichten: a — neuzeitige Bodenschicht, b — angeschwemmte Sandschicht, c — römischer Schutt, teilweise durchwühlt, d — Brandschichten der Bodenheizung.
- 10) Thermen, Schnitte:
 A — Schnitt N—S durch die Apsis.
 B — Schnitt N—S durch die Apsis, südlicher Teil.
 C — Schnitt O—W durch den nördlichen Teil der Thermen.
- 11) Thermen, Schnitt durch das vermutliche Bassin.
 12) Thermen, Schnitt durch den Luftkanal.
 13) Rekonstruktion der Bodenheizungsanlage.
 14) Steinpflaster der Forumsfläche oder des Kapitolums. (vgl. Nr. 3 im Hauptplan).
 15) Schnitt durch die Forumsfläche.
 16) Teil — Grundriss des monumentalen Gebäudes am Platz der Republik (Trg Republike) (vgl. Nr. 4 im Hauptplan) mit Querschnitten von Konstruktionsdetails.
 17) Römische Grundmauern im Hofe des Postamtes (vgl. Nr. 6 im Hauptplan).
 18) Schnitt und Profil durch das römische Wohnhaus in der Marschall Tito Strasse.
 19) Schnitt und Profil durch die Baureste eines Wohnhauses in der Marschall Tito Strasse.
 20) Römische Hauptkanalisation und nebenstehende Gebäude in der Kranjčević-Strasse. Schnitt durch den Hauptkollektor ist im selben Plan dargegeben, sowie auch der Schnitt durch die Grundmauern. Schnitt durch die Grundmauern nördlich vom Hauptkollektor
- Anmerkung: Pläne und Teilansichten von nr. 5 bis 19 sind vom Vf. aufgenommen worden.

VERZEICHNIS UND INHALT DER TAFELN

Tafel I

Luftaufnahme von Sisak. Der römische Stadtkern befindet sich auf der, mit dem Viereck gekennzeichneten Fläche.

Tafel II

Ansicht der heutigen Stadt Sisak am Flusse Kupa. Am linken Ufer des Flusses befindet sich die römische Siedlung (*Siscia*), rechts (Flur Pogorelec) vermutet man den vorrömisch-einheimischen Siedlungskern (*Segestica*).

Tafel III

1. — Teilansicht der Bodenheizung der Thermen.
2. — Baureste der Thermen-Apsis.

Tafel IV

1. — Vermutete Forumsfläche [nahe der Stätte] »Mali Kaptol« am Ufer der Kupa.
2. — Baureste einer Bodenheizungsanlage von Hypokausten in der Preradović-Strasse.

Tafel V

1. — Ziegelpflaster des Kollektorbodens
2. — Hauptkollektor der römischen Kanalisation, Schnitt.

Tafel VI

Spätromische Gräber auf dem Grundstück Colussi und hinter dem Gymnasium (Grabung S. Ercegović; Foto: Arheološki muzej, Zagreb)

Tafel I — Foto: Agencija za fotodokumentaciju, Zagreb

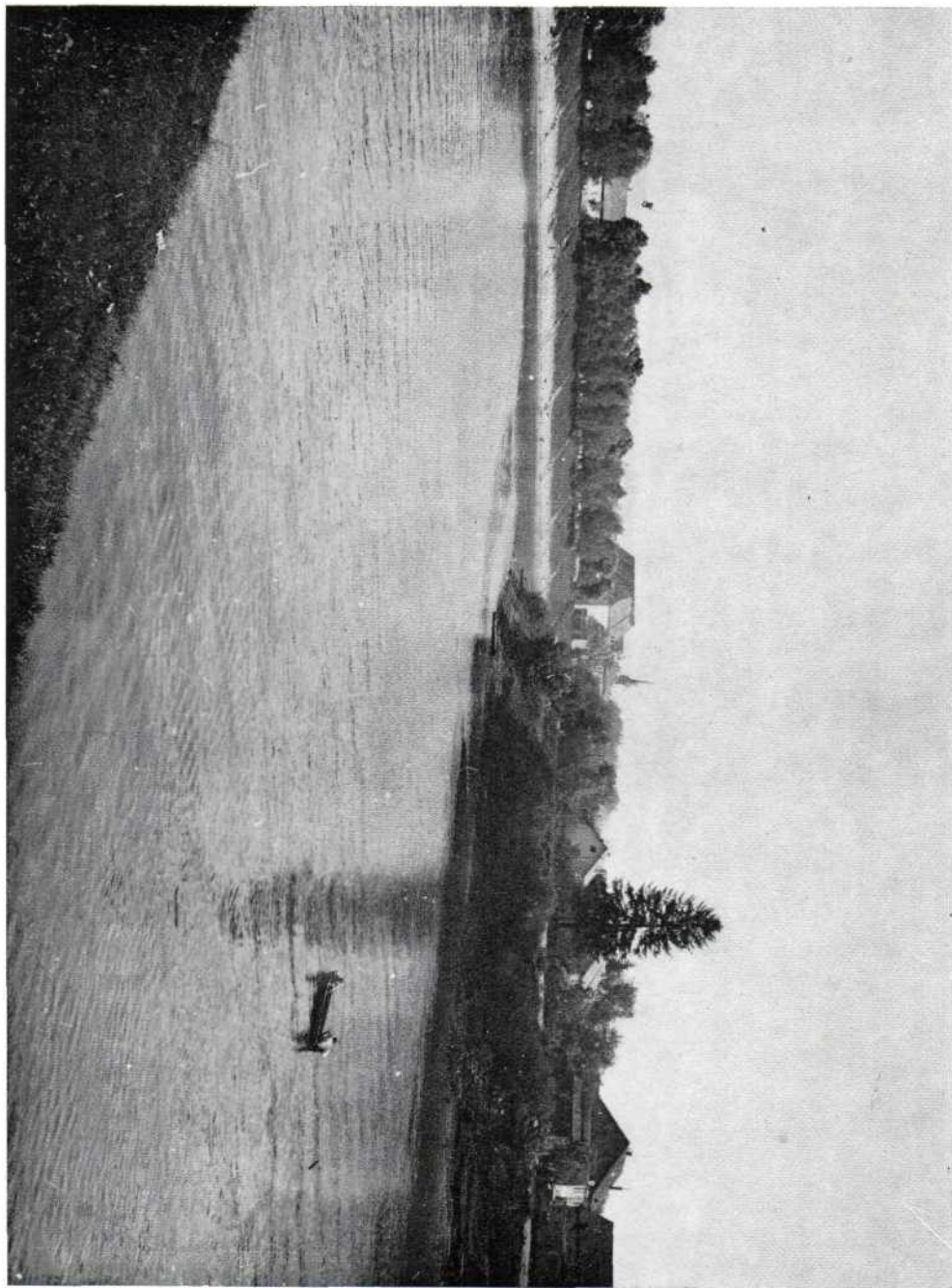
Tafel II, III/1,2 — Foto: A. Faber

Tafel IV/1,2; V/1,2; VI — Foto: Archäologisches Museum, Zagreb

Textabb. 2 — Foto: Konzervatorski zavod, Zagreb

Planaufnahmen Textabb. 20 u. 21: Städtisches Museum, Sisak

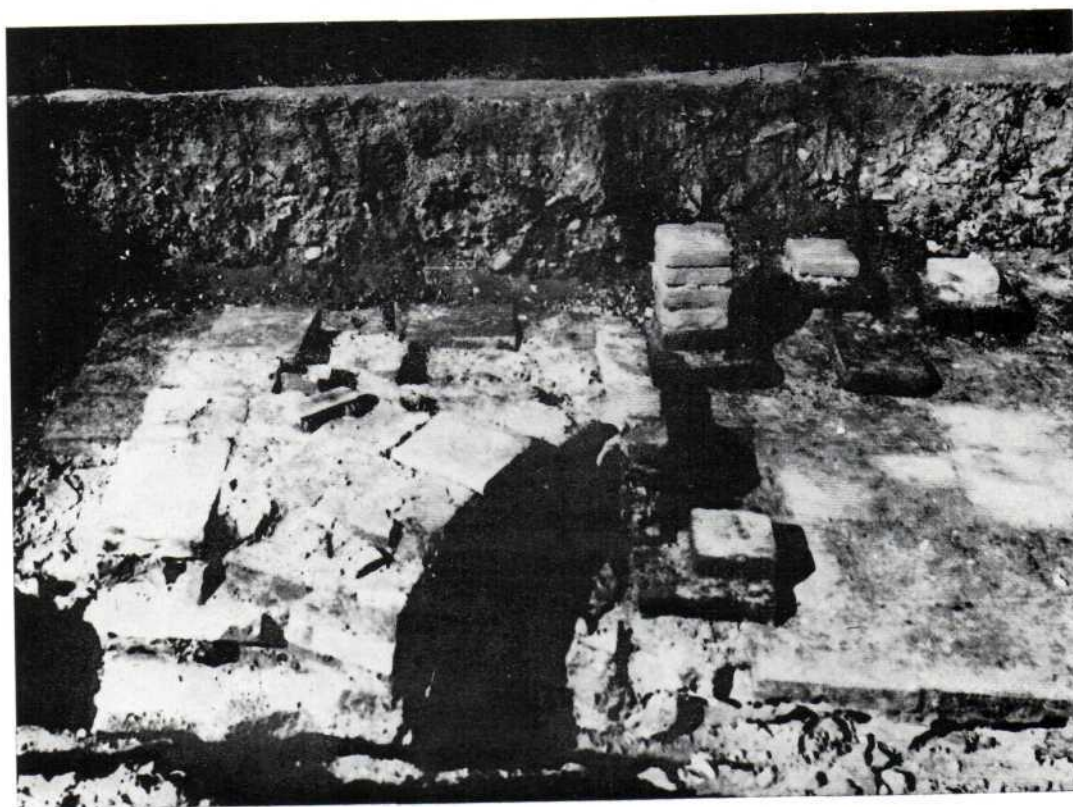

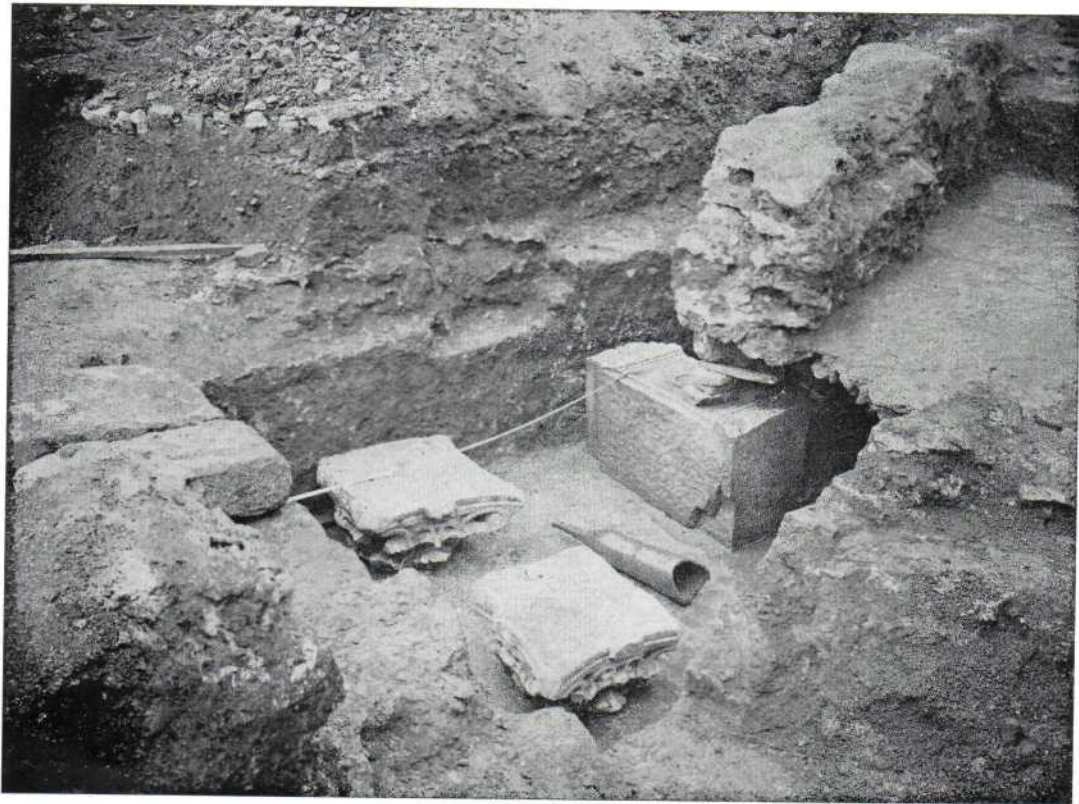

1

2

1

2

1

2

